

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра міжнародного, європейського права та цивільно-правових
дисциплін

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

зі спеціальності 081 «Право»

**Тема: «Міжнародно-правове регулювання генотехнологічної системи
клонування людини та її частин»**

Завідувач кафедри _____ к.ю.н. Завгородня В. М.
(підпис)

Керівник проекту _____ к.ю.н. Плотнікова М. В.
(підпис)

Виконавець студент
групи Юм-91 _____ Жученко В. В.
(підпис)

Суми 2020

СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Навчально–науковий інститут права
Кафедра міжнародного, європейського права та
цивільно-правових дисциплін
Освітній ступінь «магістр»
Спеціальність 081 «Право»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ В. М. Завгородня

“ ___ ” _____ 20__ року

З А В Д А Н Н Я НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТОВІ

Жученко Вікторії Валеріївні _____

1. Тема проекту (роботи): «Міжнародно-правове регулювання генотехнологічної системи клонування людини та її частин»

керівник роботи: Плотнікова Марія Володимирівна, кандидат юридичних наук

_____ (прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затвержені наказом по університету від “ ___ ” _____ 20__ року № _____

2. Термін здачі студентом закінченого проекту _____

3. Вихідні дані проекту (роботи) _____

4. Зміст кваліфікаційної роботи (перелік питань, які потрібно розробити)

_____ переробити назву пункту відповідно _____ до зразка _____

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада керівника	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
1	Плотнікова М. В.		
2	Плотнікова М. В.		
3	Плотнікова М. В.		

7. Дата видачі завдання 11 травня 2020 р.**КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН**

№ з/п	Назва етапів кваліф. роботи	Строк виконання етапів кваліф. роботи	Примітки
1	Опрацювання матеріалу	11.05.2020 – 22.05.2020	
2	1 Розділ	22.05.2020 – 30.06.2020	
3	2 Розділ	02.09.2020 – 30.09.2020	
4	3 Розділ	05.10.2020 – 30.10.2020	
5	Підготовка до захисту	30.10.2020 – 09.11.2020	

Студент-дипломник

(підпис)

Жученко В. В.

(прізвище та ініціали)

Керівник проекту

(підпис)

Плотнікова М. В.

(прізвище та ініціали)

РЕФЕРАТ

Структура й обсяг роботи. Кваліфікаційна робота визначена її метою, завданнями, об'єктом і предметом дослідження та складається зі вступу, трьох розділів, що об'єднують дев'ять підрозділів, загальних висновків та списку використаних джерел. Повний обсяг роботи складає 94 с. Список використаних джерел включає 121 найменування і розміщений на 12 с.

Актуальність. Разом із тим як виникають нові суспільні відносини, видозмінюються або розвиваються вже існуючі – виникає нагальна потреба у виробленні більш сучасного підходу до їх правового регулювання. Зокрема, недостатньо дослідженою як з біологічного, так і з правового боків є галузь генотехнологій. Наразі правове регулювання даної сфери є загальним та декларативним, а більшість норм не відповідають сучасному стану розвитку науки та медицини. Актуальність даної теми полягає у необхідності правового осмислення суспільних відносин у галузі генотехнологій та встановленні відповідного міжнародного правового регулювання, зважаючи на глобальний рівень їх підвищеної суспільної небезпечності. Основними цілями такого врегулювання мають стати: розробка сучасної Конвенції з питань клонування; встановлення законодавчо-закріпленої мети генетичних експериментів, без можливості її зміни чи спалювання; призначення контролюючого органу, що встановлюватиме факти порушень; закріплення єдиних мір відповідальності співрозмірних суспільній небезпечності діянь у цій сфері; стримування забороненої діяльності у світовому масштабі.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі проведеного наукового дослідження визначити правовий аспект генотехнологічної системи клонування людини, проаналізувати сучасний правовий режим дотримання генотехнологічної безпеки на міжнародному та національному рівнях окремих країн, а також внести власні пропозиції з удосконалення та оптимізації міжнародного правового регулювання сфери клонування людини. У відповідності до такої мети було сформовано наступні *задачі*: визначити місце права на клонування у системі соматичних прав людини; проаналізувати правовий режим ембріону людини; встановити основні етико-правові проблеми клонування людини та її частин; дослідити теоретичні підходи щодо визначення геному людини у міжнародному контексті; встановити правові засади міжнародно-правового та національного регулювання у сфері клонування людини; проаналізувати основні проблеми дотримання міжнародно-правового

режиму генотехнологічної безпеки; запропонувати міри оптимізації міжнародного правового регулювання генотехнологічної системи клонування людини.

Об'єктом роботи є сукупність суспільних відносин, які виникають і існують під час міжнародно-правового регулювання у галузі генотехнологічної системи клонування людини та її частин.

Предметом роботи є акти міжнародного та національного права, що регулюють галузь генотехнологій, зокрема це Загальна Декларація про геном людини та права людини, Хартія основних прав Європейського Союзу, Декларація ООН про клонування людини тощо, а також аналізуються і теоретико-правові надбання, які всебічно розкривають об'єкт даного дослідження.

Методи дослідження були обрані з урахуванням мети та задач роботи, його об'єкта і предмета. Для досягнення мети й забезпечення наукової обґрунтованості її результатів магістрантом було використано ряд деяких загальних і спеціальних методів наукового пізнання. Насамперед: історико-правовий метод, за допомогою якого досліджувались процеси становлення системи міжнародного регулювання генотехнологій; формально-догматичний метод, за допомогою прийомів якого було встановлено рівень та ознаки правового регулювання цієї галузі; системно-структурний метод для дослідження актів міжнародного та національного права, що регулюють питання клонування людини; структурно-логічний та порівняльно-правовий методів для визначення основних прогалин у правовому забезпеченні діяльності у галузі генотехнологій.

Наукова новизна полягає в тому, що кваліфікаційна робота є одним із комплексних досліджень, спрямованих на аналіз існуючого міжнародно-правового регулювання генотехнологічної системи клонування людини та її частин, а також на винесення на основі цього власних пропозицій із удосконалення та оптимізації актів міжнародного та національного права. Результати, що відображають наукову новизну полягають у наступному: *уперше*: узагальнено цілі та завдання міжнародно-правового та національного регулювання клонування людини та її частин; запропоновано оптимізацію міжнародно-правового регулювання шляхом розробки Конвенції з питань клонування людини та її частин; *удосконалено*: підхід щодо віднесення права на клонування людини та її частин до прав людини четвертого покоління; наукове обґрунтування концепцій правового статусу ембріону; концепцію необхідності посилення криміналізації репродуктивного клонування; процедуру проведення генотехнологічних експериментів шляхом встановлення законних цілей та обов'язкового контролю; *дістали подальшого розвитку*: перегляд мір кримінальної відповідальності і розробка механізму притягнення до неї у разі порушень; обґрунтування

необхідності утворення окремого органу у рамках ООН для контролю за дотриманням міжнародних правових актів.

Ключові слова: КЛОНУВАННЯ, РЕПРОДУКТИВНЕ КЛОНУВАННЯ, ТЕРАПЕВТИЧНЕ КЛОНУВАННЯ, ГЕНОМ ЛЮДИНИ, ПРАВОВИЙ СТАТУС ЕМБРІОНУ, СОМАТИЧНІ ПРАВА ЛЮДИНИ, ЕТИКО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ РЕПРОДУКТИВНОГО КЛОНУВАННЯ, МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КЛОНУВАННЯ, НАЦІОНАЛЬНЕ РЕГУЛЮВАННЯ КЛОНУВАННЯ.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	7
ВСТУП	8
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КЛОНУВАННЯ ЛЮДИНИ ТА ЇЇ ЧАСТИН У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ СОМАТИЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	14
1.1 Сутність та соціально-юридична природа соматичних прав людини	14
1.2 Правовий статус ембріону людини у різних правових системах	25
1.3 Місце права на клонування людини у системі соматичних прав	31
1.4 Етико-правові проблеми репродуктивного клонування людини та її частин	35
РОЗДІЛ 2. НОРМАТИВНИЙ КОНСЕНСУС ЩОДО ТЕХНОЛОГІЇ КЛОНУВАННЯ ЛЮДИНИ.....	40
2.1. Теоретичні підходи до визначення геному у міжнародно-правовому контексті.....	40
2.2. Міжнародний рівень правового регулювання технології клонування людини та її частин	50
2.3. Регулювання генотехнологічної системи клонування людини в окремих країнах.....	56
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМКИ ОПТИМІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГЕНОТЕХНОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМИ КЛОНУВАННЯ У КОНТЕКСТІ СОМАТИЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	59
3.1. Проблеми дотримання міжнародно-правового режиму генотехнологічної безпеки	59
3.2. Пропозиції з вдосконалення міжнародного нормативно-правового регулювання клонування людини та її частин	72
ВИСНОВКИ.....	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	91

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

п. – пункт

ст. – стаття

ВРУ – Верховна Рада України

р. – рік

ЦКУ – Цивільний кодекс України

ЄС – Європейський Союз

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ПАРЄ – Парламентська асамблея Ради Європи

МОЗ – Міністерство охорони здоров'я

ЄСПЛ – Європейський Суд з прав людини

ЗУ – закон України

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Разом із тим як виникають нові суспільні відносини, видозмінюються або розвиваються вже існуючі – виникає нагальна потреба у виробленні більш сучасного підходу до їх правового регулювання. Зокрема, недостатньо дослідженою як з біологічного, так і з правового боків є галузь генотехнологій. Актуальними питаннями у сфері медицини останнього десятиліття були: проблеми захисту прав пацієнтів, етичний бік процедур абортів та евтаназії, правові дослідження у галузі транспланталогії. Підвищена увага до появи нових суспільних відносин у правовій сфері стала причиною розвитку правового регулювання, яке відповідає сучасним потребам цих галузей.

Наразі у зв'язку з потужним розвитком у сфері генотехнологій, зокрема і клонування людини, постає питання необхідності правового аналізу сучасних суспільних відносин у цій галузі та оптимізації їх правового регулювання у міжнародному співтоваристві та в окремих країнах. Генотехнології, як і будь-яка суспільна діяльність має бути врегульована відповідними правовими актами, та зважаючи на транснаціональну значимість даної галузі – таке регулювання безспірно матиме міжнародне спрямування. Зокрема, зважаючи на біоетичну-різноманітність у поглядах окремих країн, необхідним є встановлення і власного – національного законодавства у сфері регулювання питань геному людини, адже такі гострі та неприйнятні експерименти для одних країн, зовсім не виключають наукової новизни та доцільності використання в інших. Не можна заперечувати важливості наукового прогресу у галузі генотехнологічної системи клонування людини, що полягає насамперед у користі для медичних досліджень для лікування складних форм хвороб, але зважаючи на підвищену суспільну небезпечність генетичних експериментів – безперечно, важливим є встановлення законних цілей такої діяльності, удосконалення правового регулювання шляхом розробки сучасних правових норм на міжнародному та національному рівнях, глобального реагування на

поточні дії для встановлення фактів порушення від уповноважених комітетів та забезпечення реальної та співрозмірної відповідальності за такі порушення. Зокрема необхідними є також міри стримування забороненої діяльності у сфері клонування людини та її частин у світовому масштабі, що запобігатиме небезпеці знецінення людського геному та вимирання людини як виду.

Таким чином, актуальність даної теми полягає у тому, що розвиток сфери генотехнологічної системи клонування людини має супроводжуватися встановленням потужного правового регулювання, яке насамперед має відповідати сучасному стану розвитку технологій, а також захищати міжнародні цінності. Основними цілями такого врегулювання мають стати: розробка сучасної Конвенції з питань клонування; встановлення законодавчо-закріпленої мети генетичних експериментів, без можливості її зміни чи спалювання; призначення контролюючого органу, що встановлюватиме факти порушень; закріплення єдиного міру відповідальності співрозмірних суспільній небезпечності діянь у цій сфері; стримування забороненої діяльності у світовому масштабі.

Оцінка сучасного стану наукової розробки. Проблематику правового регулювання генотехнологічної системи клонування людини у своїх працях досліджено іноземними науковцями серед яких J. Khorrami, G. J. Annas, P. M. Zavos, а також і вітчизняними дослідниками: І. Л. Шпачинський, Є. Г. Галбур, Я. О. Триньова, О. Р. Антонюк, С. А. Хімченко, О. А. Красовський та інші, які стали **науково-теоретичною базою** кваліфікаційної роботи. Критичний аналіз наукових здобутків цих вчених зосереджує увагу на актуальних проблемних питаннях, які є малодослідженими через свою наукову новизну. У розрізі досліджень соматичних прав людини та віднесення до їх системи права на клонування позиції науковців залишаються неодностайними, що породжує прогалини у відповідному законодавчому відображенні механізму та правової регламентації суспільних відносин. Звертаючи увагу на правові здобутки у сфері правового статусу ембріону людини вченими також не досягнуто єдності у питанні: є він суб'єктом чи об'єктом правовідносин? Доцільною є пропозиція

вирішення даної проблеми шляхом визначення ембріону людини, як особливого об'єкту суспільних відносин, та передбачити його окреме правове регулювання та захист. Основними прогалинами у сфері правового регулювання клонування людини та її частин є відсутність єдиного підходу до дозволу або заборони як репродуктивного, так і терапевтичного клонувань; криміналізації репродуктивного клонування; методах міжнародного співробітництва. Необхідно наголосити на тому, що наразі вченими підіймаються нагальні етико-правові питання у правовому регулюванні генотехнологій, які полягають у порушенні абсолютних конституційних прав особи шляхом комерціалізації клонування, використання донорів, як об'єктів наживи, порушення прав та свобод жінок, знецінення людського геному. Окрім цього необхідно наголосити, що повсякчас залишаються такі категорії, які потребують постійного дослідження, через суперечність їх сутності та різнопланові підходи до її визначення.

Метою магістерської роботи є дослідження правового аспекту генотехнологічної системи клонування людини, аналіз сучасного правового режиму дотримання генотехнологічної безпеки на міжнародному та національному рівнях окремих країн, а також внесення власних пропозицій з удосконалення та оптимізації міжнародного правового регулювання сфери клонування людини.

Для досягнення встановленої мети було визначено такі **завдання**:

1. Визначити місце права на клонування у системі соматичних прав людини;
2. Проаналізувати правовий режим ембріону людини;
3. Встановити основні етико-правові проблеми клонування людини та її частин;
4. Провести детальний аналіз основних правових підходів до генотехнологічної системи клонування людини;
5. Дослідити теоретичні підходи щодо визначення геному людини у міжнародному контексті;

6. Встановити правові засади міжнародно-правового регулювання у сфері клонування людини;
7. Визначити специфіку регулювання проблематики клонування людини на національному рівні окремих країн;
8. Проаналізувати основні проблеми дотримання міжнародно-правового режиму генотехнологічної безпеки;
9. Внести власні пропозиції з вдосконалення та оптимізації міжнародного правового регулювання генотехнологічної системи клонування людини;
10. Сформулювати висновки щодо проведеного дослідження.

Об'єктом дослідження є сукупність суспільних відносин, які виникають і існують під час міжнародно-правового регулювання у галузі генотехнологічної системи клонування людини та її частин.

Предметом дослідження постають акти міжнародного та національного права, що регулюють галузь генотехнологій, зокрема це Загальна Декларація про геном людини та права людини, Хартія основних прав Європейського Союзу, Декларація ООН про клонування людини тощо, а також аналізуються і теоретико-правові надбання, які всебічно розкривають об'єкт даного дослідження.

Методологічну базу науково-дослідної роботи склали історико-правовий метод, за допомогою якого досліджувались процеси становлення системи міжнародного регулювання генотехнологій; формально-догматичний метод, за допомогою прийомів якого: аналізу і синтезу, індукції та дедукції, абстракції та інших, було встановлено рівень та ознаки правового регулювання цієї галузі; за допомогою системно-структурного методу було досліджено акти міжнародного та національного права, що регулюють питання клонування людини; за допомогою структурно-логічного та порівняльно-правового методів було здійснено аналіз міжнародного та національного регулювання у галузі клонування людини та її частин, а також визначено основні прогалини у його правовому забезпеченні.

Практичне значення кваліфікаційної роботи полягає у тому, що її

висновки та пропозиції дають змогу для подальшого теоретичного дослідження кола питань, пов'язаних із міжнародно-правовим регулюванням генотехнологічної системи клонування людини, а також можливості використання роботи й окремих положень у розробці пропозицій до багатьох правових актів для їх подальшої оптимізації згідно із сучасним станом розвитку.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що кваліфікаційна робота є одним із комплексних досліджень, спрямованих на аналіз існуючого міжнародно-правового регулювання генотехнологічної системи клонування людини та її частин, а також на винесення на основі цього власних пропозицій із удосконалення та оптимізації актів міжнародного та національного права. Результати, що відображають наукову новизну полягають у наступному:

уперше: узагальнено цілі та завдання міжнародно-правового та національного регулювання клонування людини та її частин; запропоновано оптимізацію міжнародно-правового регулювання шляхом розробки Конвенції з питань клонування людини та її частин;

удосконалено: підхід щодо віднесення права на клонування людини та її частин до прав людини четвертого покоління; наукове обґрунтування концепцій правового статусу ембріону; концепцію необхідності посилення криміналізації репродуктивного клонування; процедуру проведення генотехнологічних експериментів шляхом встановлення законних цілей та обов'язкового контролю;

дістали подальшого розвитку: перегляд мір кримінальної відповідальності і розробка механізму притягнення до неї у разі порушень; обґрунтування необхідності утворення окремого органу у рамках ООН для контролю за дотриманням міжнародних правових актів.

Апробація результатів дослідження була здійснена:

– на Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт зі спеціальності «Міжнародне право» у 2019/2020 навчальному році на базі

Національного університету «Одеська юридична академія» за темою «Міжнародно-правове регулювання генотехнологічної системи клонування людини та її частин»;

– на IV Міжнародній науково-практичній конференції «Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів» (м. Суми, 21–22 травня 2020 року; доповідь на тему «Правове регулювання генотехнологічної системи клонування людини та її частин в Україні» (тези опубліковано);

– на XIII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми юридичної науки очима молодих науковців» (м. Київ, 05 грудня 2019 року), доповідь на тему «Міжнародно-правовий аспект генотехнологічної системи клонування людини» (тези опубліковано).

Структура роботи. Кваліфікаційна робота визначена її метою, завданнями, об'єктом і предметом дослідження та складається зі вступу, трьох розділів, які поєднують дев'ять підрозділів, загальних висновків та списку використаних джерел. Повний обсяг роботи складає 94 сторінки. Список використаних джерел включає 121 найменування і розміщений на 12 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КЛОНУВАННЯ ЛЮДИНИ ТА ЇЇ ЧАСТИН У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ СОМАТИЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

1.1 Сутність та соціально-юридична природа соматичних прав людини

Нинішнє століття несе людству велику кількість наукових відкриттів у різних сферах, які у свою чергу створюють не меншу кількість викликів. І якщо для науковців такі досягнення є приводом для святкування, то для спеціалістів у сфері права навпаки – назріває гостра необхідність розробки механізму їх правового регулювання. Наразі, право, на жаль, лише намагається «наздогнати» стрімкий розвиток технологій та досліджень у сферах медицини, генної інженерії, інформаційного забезпечення тощо. Логічним є факт того, що технологічні відкриття супроводжуються процесом поступового розвитку суб'єктивних прав людини. Щодо цього слушною є думка О. Бунчук, яка відзначає те, що необхідним є визнання форми волевиявлення особи у правовому аспекті, що власне гарантуватиме правомірність дій суб'єкта, а також оперативність втручання правового механізму держави у разі порушення його прав та інтересів людини [1]. Саме розвиток новітніх суспільних відносин, а також відповідно й поява необхідності їх правової регламентації призвели до виникнення групи так званих прав «четвертого покоління». Необхідно наголосити на тому, що дана група прав відрізняється своєю особистісною природою, а також морально-етичним характером, і надзвичайно сильним зв'язком із фізіологією людини. Не можна не помітити й взаємозв'язку між тим, як еволюція у сфері технологій, розвиток науки провокують появу все більшої й більшої кількості конфліктів у сфері права та моралі. Наприклад, А. А. Поліщук та Д. О. Гуденко у своїй роботі зазначають про те, що наука допускає й навіть застосовує клонування, але морально-етичні міркування гальмують

розвиток цієї сфери, та відповідно не дають законодавцю приймати відповідні закони [2].

Юридична наука визнає групи прав людини за часом їх виникнення: до першого покоління прав людини належать політичні та особисті права, до другого – економічні, соціальні та культурні, до третього – колективні права, або права солідарності. В навчальній літературі 2000-х років визначають тільки три покоління прав людини [3]. Наразі ж уже усталеним в науці є підхід до виділення четвертого покоління прав. Так, четвертим поколінням прав людини визначають так звані права майбутніх поколінь, а також права, які не можуть належати ні людині, ні соціальним групам, включаючи нації, адже вони належать лише людству в цілому [4]. Новітній підхід до виділення чотирьох поколінь прав людини є значно доцільнішим, адже суспільні відносини, які виникають у сучасних галузях не можна віднести до жодної з попередніх трьох груп прав людини.

Виникнення кожного з поколінь прав людини супроводжувалося певним етапом у розвитку людства. І зокрема, саме науково-технічний прогрес та підвищена увага до фізіології людини призвели до виокремлення нового – четвертого покоління прав людини. О. Аврамова та О. Жидкова підкреслюють думку про те, що формування четвертого покоління прав людини відбувається на засадах: визнання високого статусу особи; прагнення єдності норм права, моралі, релігії у визначенні поведінки як правової; визнання права на індивідуальність особи, що передбачає повагу до особливих потреб людини, які надають їй можливість бути не схожою на інших; установлення суверенності людини щодо держави [5, с. 104-107]. У науковому континуумі наразі відсутня єдність між дослідниками щодо того, які ж з прав людини належать до новітнього четвертого покоління, саме тому слушним вважаємо розглянути найбільш поширені позиції. П. В. Оленін у своєму дослідженні зазначає, що четверте покоління прав людини має забезпечувати особу можливістю реалізовувати свої ідеї, погляди, потреби незалежно від інших суб'єктів, але в межах існування єдиного правового поля [6, с. 13-18]. М. Шибаніц

систематизує права четвертого покоління у дві окремі групи: до першої належать право на евтаназію, на зміну статті, на трансплантацію органів, право на клонування, а до другої – право на використання віртуальної інформації [7, с. 57-61]. Доцільним є визначення прав людини четвертого покоління А. Б. Венгерова, який називає їх правами людства, а саме вказує на права на мир, інформаційну безпеку, ядерні та космічні дослідження тощо [8, с. 307]. О. Жидкова та О. Аврамова у своєму дослідженні зазначають, що до четвертого покоління прав людини належать такі: право на трансплантацію органів, клонування, евтаназію, штучне запліднення, зміну статі, використання віртуальної реальності, одностатеві шлюби, вільну від дитини сім'ю та незалежне від державного втручання життя за релігійними, моральними поглядами. Слушною є думка про те, що дані суспільні відносини мають відповідати нормам правомірної поведінки, яка поділяється на власне правомірну, юридично нейтральну та неправомірну. Прикладами суспільних відносин, які ілюструють правомірну поведінку є штучне запліднення, незалежне від державного втручання життя за релігійними, моральними поглядами у межах автономності особи, трансплантація органів на засадах законності, справедливості, моральності, добровільності. Щодо юридично нейтральної поведінки, то наочно її ілюструють суспільні відносини, що виникають у сферах: сім'ї, вільної від дитини, використання віртуальної реальності, одностатевих шлюбів, зміни статі. Для більшості країн суспільні відносини, які виникають у сферах клонування та евтаназії не відповідають нормам правомірної поведінки [5, с. 104-105].

Так, необхідно зазначити, що категорії «соматичні права» та «четверте покоління прав людини» не є синонімами. Соматичні права визначаються більш вузькою категорією та відповідно належать до системи прав четвертого покоління, поряд із інформаційними правами, правом на ядерну безпеку та мир, правом на космос та іншими. Аналізуючи наукові позиції, які були наведені вище, можна визначити, що соматичні права можуть інколи вживатися як

синонімічний термін до прав четвертого покоління, але лише у розрізі суспільних відносин, що виникають у сфері біомедицини та охорони здоров'я.

Поряд із соматичними правами до прав четвертого покоління належать інформаційні права, права на мир, ядерну безпеку, космос та інші. Визначаючи сутність соматичних прав людини, необхідно проаналізувати його етимологічний зміст. Термін «соматичний» є похідним від грецького слова «soma», яке перекладається як «тіло» [9]. Відповідно до етимології слова «соматичний» можна визначити, що соматичними називаються ті права людини, які прямо пов'язані з тілом та можливістю вільно ним розпоряджатися. Вперше даний термін був використаний В. І. Круссом, який визначив соматичні права, як ті, що полягають в упевненості людини щодо самостійного розпорядження власним тілом, зокрема «реставрувати, модернізувати, реконструювати» його шляхом медичних препаратів або технічного втручання [10, с. 43].

О. Е. Старовойтова звертає увагу на те, що у сучасній доктрині до групи соматичних прав людини належать такі: право на трансплантацію органів та тканин, на аборт, клонування, штучне репродукування, на розпорядження життям та власним тілом [11]. Доцільною є класифікація соматичних прав людини на такі групи: право на евтаназію, репродуктивні права та права, пов'язані з розпорядженням органами та тканинами, права в сексуальній сфері, право змінити стать. Необхідно наголосити на тому, що права в сексуальній сфері також напряму пов'язані з розвитком біотехнологій [12].

Детальний аналіз юридичних джерел, а саме актів Ради Європи, ЄС та інших міжнародних організацій вказує на конкретне визначення сутності соматичних прав людини. Зокрема, п. 1 ст. 3 Хартії Європейського Союзу про основні права визначає, що кожна людина має право на власну фізичну і душевну цілісність, а п. 2 встановлює, що застосування новітніх досягнень можливе лише при одночасному дотриманні таких умов: по-перше, необхідною є належним чином оформлена добровільна згода зацікавленої особи відповідно до правил, встановлених законом; по-друге, абсолютною є заборона у сфері

застосування евгеніки, особливо її частині, що має на меті селекцію людей; по-друге, чітко визначається заборона на використання людського тіла і його частин як джерела прибутку; по-четверте, заборонено відтворення людини за допомогою клонування. Але, не можна оминати увагою суперечність останньої тези щодо клонування, так як, доцільніше було б визначити абсолютну заборону на «репродуктивне» клонування як таке, а не на клонування взагалі. Як відомо, терапевтичне, або ж медичне клонування не є забороненим міжнародною спільнотою на законодавчому рівні [14].

Аналізуючи національні нормативні джерела, варто відзначити, що згідно зі ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, і держава бере на себе обов'язок щодо їх визнання, дотримання та захисту; ст. 20 Конституції конкретизує право людини на життя [15, с. 141]. Відповідно до цих положень регулюються суспільні відносини, що виникають у сфері соматичних прав людини в Україні. Варто відзначити, що у розрізі існуючих правових документів як на міжнародному, так і на національному рівні, соматичні права регламентуються на недостатньому рівні. Так, наприклад, відображене у Хартії основних прав Європейського Союзу і Конституції України «право на життя» трактується лише як життєдіяльність, тобто як звичайний процес, але детально проаналізувавши попередні наукові публікації не можна оминати увагою те, що право на життя обов'язково включає в себе також і право на добровільну смерть медикаментозним шляхом, тобто евтаназію, право на штучне переривання вагітності, право на зміну статі та інші. Таким чином, слід наголосити на поверхневому закріпленні права на життя у актах міжнародного та національного права, що призводить до низького рівня його правового захисту.

Варто відзначити, що позиції науковців у сфері соматичних прав та їх правового забезпечення є досить дискусійними. Насамперед складність виникає у розумінні сутності соматичних прав. Для відображення змісту соматичних прав, як правової категорії, необхідним є дослідження їх ознак, які визнаються

міжнародною спільнотою. По-перше, специфічним є об'єкт даних прав – тіло людини, що породжує взаємозв'язок та взаємозалежність із біомедичними дослідженнями. По-друге, неоднозначним є ставлення з боку етики, моралі, релігії тощо. По-третє, визначається самостійність групи таких прав через їх особливий зв'язок із природними правами людини, винятковими наслідками у процесі їх реалізації людиною [16, с. 82-86].

В. Завальнюк окрім цих ознак визначає ще й такі: неможливість торкатися тіла без згоди, непридатність для продажу та неможливість майнового режиму [17].

Наразі не існує вичерпного переліку усіх соматичних прав через стрімкий розвиток біомедицини та технологій, а також мінливість вже існуючих суспільних відносин у сфері особистісних прав людини. Саме тому, доцільним вважаємо навести систематизовану класифікацію соматичних прав людини, яка пропонується М.О. Лавриком, яка поділяє соматичні права людини на п'ять категорій. До першої належать суспільні відносини, що стосуються права на смерть, що розуміється як свобода людини свідомо та добровільно припинити своє життя обраним та доступним для неї способом – евтаназія або суїцид. До другої групи відносяться права людини щодо її органів і тканин – право на трансплантацію, права донорів та реципієнтів. Третя група включає сексуальні права людини, які полягають у можливості шукати, одержувати і передавати інформацію, що стосується сексуальності, вибору партнера, а також можливість вирішувати те, бути людині сексуально активною чи ні, самостійно вирішувати питання про добровільні сексуальні контакти, вступ до шлюбу, питання про легалізацію проституції, про обіг порнографічної продукції та правове регулювання становища сексуальних меншин. До четвертої категорії належать репродуктивні права людини позитивного характеру – штучне запліднення та негативного характеру – аборт, стерилізація, контрацепція. І до останньої групи відноситься самостійне право – на зміну статі з чоловічої на жіночу і з жіночої на чоловічу. На думку дослідника, клонування, як репродуктивне, так і терапевтичне, не відноситься до переліку соматичних прав людини, зважаючи

на пряму заборону його у більшості нормативних актів [18, с. 22-23]. Проте, пропонуємо все ж віднести право на клонування до соматичних прав людини, адже, по-перше, суспільні відносини у даній сфері вже існують і стрімко розвиваються, а по-друге, клонування відповідає встановленим міжнародною спільнотою ознакам соматичних прав людини. Так, об'єктом права на клонування є тіло людини, що породжує взаємозв'язок та взаємозалежність із біомедичними дослідженнями; ставлення з боку етики, моралі, релігії є неоднозначним; існує особливий зв'язок із природними правами людини, винятковими наслідками у процесі їх реалізації людиною. Отже, право на клонування відноситься до системи соматичних прав відповідно до ознак цієї правової категорії. Також варто зазначити, що терапевтичне клонування не є заборонене на законодавчому рівні більшості країн, а отже фактично виступає одним із соматичних прав людини.

Аналізуючи першу, найбільш радикальну групу соматичних прав – право на смерть, варто відзначити, що існує два різновиди такого права, а саме евтаназія та суїцид. Слушною є думка М. В. Рапаєвої про те, що правом на смерть вважається свобода людини обрати момент часу та спосіб, у який вона добровільно може піти з життя. Визначають два види евтаназії – активна та пасивна. Активну евтаназію проводять шляхом вчинення конкретних дій задля прискорення припинення життя. Пасивна евтаназія передбачає відмову від медичних засобів, які певний час підтримували життя людини [19, с. 183-190]. Наразі, значна кількість країн вже офіційно дозволили активну форму евтаназії (Нідерланди, Люксембург, Бельгія, Швейцарія, деякі штати США) та пасивну форму (Швеція, Ізраїль, Фінляндія). На національному рівні евтаназія заборонена, і не легалізована жодна з її форм згідно з ст. 52 Основ законодавства про охорону здоров'я України [20, с. 184], але варто відзначити, що вже неодноразово проводилися засідання щодо можливості її узаконення. Звертаючись, до Основного закону України, кожен має право на гідне життя. Так, раціонально відмітити, що заборона державою евтаназії для осіб, які важко або смертельно хворі, через що змушені відчувати щоденні муки болю, які не

можливо заглушити сильнодіючими ліками, – це свого роду катування, яке застосовується до них з боку держави. А заборона евтаназії унеможлиблює реалізацію права людини на гідне життя на практиці. Беззаперечно, легалізація евтаназії у більшості розвинених країн світу є небезпідставною, а навпаки виправданою, адже вона не лише не порушує прав людини, а навпаки надає їй можливість уникнути катувань та мук невиліковної хвороби і гідно піти з життя добровільно у доступний їй спосіб.

Наступна група соматичних прав людини включає в себе право на трансплантацію органів, тканин, права донорів та реципієнтів тощо. Так, трансплантацією органів визначається специфічний метод лікування, що передбачає пересадку анатомічного матеріалу від донора до реципієнта і спрямований на покращення здоров'я людини, її повного одужання [21]. Дана група соматичних прав людини є не менш дискусійною за попередню, а особливо у розрізі права розпорядження своїми органами після смерті. Аналізуючи світовий досвід, варто зазначити, що існує декілька підстав посмертного донорства: перша – це презумпція незгоди, і тоді, зазвичай, потрібно додатково оформляти згоду на посмертне донорство ще за життя людини і (або) про таку згоду повинні заявити родичі померлого; другий варіант – презумпція згоди, яка в багатьох країнах вважається більш гуманною: передбачається, що люди стають посмертними донорами, якщо за життя спеціально не заявили про свою незгоду на це. Так, в Австрії, Іспанії, Бельгії, Франції, Фінляндії та Норвегії діє презумпція згоди померлої особи на вилучення трансплантату, в інших – презумпція незгоди [22, с. 388]. Згідно із національним законодавством, а саме законом «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» закріплено презумпцію незгоди, яка полягає у тому, що матеріал для пересадки може бути отриманий із тіла померлої особи лише у разі, якщо вона за життя дала згоду на трансплантацію. Окрім цього, у живого донора може бути вилучено анатомічні матеріали лише за наявності його добровільної й усвідомленої згоди на донорство анатомічних матеріалів, наданої у письмовому вигляді. Разом із цим,

передбачено, що трансплантація здійснюється на засадах добровільності; гуманності; анонімності; надання донорських органів потенційним реципієнтам за медичними показаннями; безоплатності (крім гомеопатичних стовбурових клітин); дотримання черговості (крім родинного та перехресного донорства); достойного ставлення до тіла людини у разі посмертного донорства [21, с. 232]. Варто зазначити, що даний нормативний акт передбачає гарантії як для донора, так і для реципієнта, а також регламентує суспільні відносини у цій сфері в повному обсязі та відповідно до норм етики та моралі.

Аналізуючи систему соматичних прав людини, не можна оминати увагою таку суперечливу категорію, як сексуальні права людини. По-перше необхідно зазначити про належне закріплення на міжнародному та національному рівні гендерної рівності. Зокрема, відповідно до закону «Про внесення зміни до Кодексу законів про працю України щодо гармонізації законодавства у сфері запобігання та протидії дискримінації з правом Європейського Союзу» в Україні заборонена дискримінація працівників за гендером та сексуальною орієнтацією. Звертаючись до питання про одностатеві шлюби, на сьогоднішній день нормативно закріплено дозвіл у 16 країнах світу, зокрема у Нідерландах, Бельгії, Іспанії, Канаді, Норвегії, Швеції, Португалії, Аргентині, Данії, Франції та Південній Африці, а також у деяких штатах США і Мексики [23]. Варто також зазначити, що на національному рівні відсутня заборона на такі взаємовідносини. Але чітко можна побачити суперечливість в інших нормативних актах, наприклад, у ст. 21 Сімейного кодексу України в Україні шлюбом визнається сімейний союз жінки і чоловіка [24, с. 135]. Слід зазначити й те, що ВРУ неодноразово реєструвала законопроекти щодо недопущення усиновлення українських громадян особами, які перебувають в одностатевих шлюбах [25]. Така позиція свідчить про те, що наразі українська спільнота ще недостатньо готова як на морально-етичному, так і на законодавчому рівні прийняти позицію із визнання сексуальних прав людини у повному обсязі. Зокрема, В. Завальнюк зазначає, що закріплення сексуальних прав в

українському законодавстві здійснюється непрямо – через наявність покарання за злочини проти статевої свободи [17].

Наступною категорією соматичних прав було визначено репродуктивні права людини, які поділяються на права позитивного характеру – штучне запліднення та права негативного характеру – аборт, стерилізація, контрацепція, які породжують найбільш радикальні дискусії морально-етичного, правового і навіть релігійного характеру. Не можна оминати увагою, реалізацію права на аборт, противники, якого наполягають на забороні або його обмеженні, у той час як прихильники навпаки захищають дозвільне право на аборт. Наразі в українському законодавстві відсутня заборона на аборт, а умови для переривання вагітності все ж визначені щодо часу вагітності. Досліджуючи позиції науковців, встановлення заборони на аборт прямо порушуватиме репродуктивне право жінки самостійно вирішувати дане питання. Звертаючись до суміжного питання – про штучне запліднення, можна стверджувати, що воно належним чином регламентовано на законодавчому рівні, і знаходить своє місце у цивільному законодавстві багатьох країн, зокрема і в Україні відповідно до п. 7 ст. 282 ЦК [26, с. 356], поряд з цим встановлено і порядок його реалізації встановлено у Наказі МОЗ № 787 від 09 вересня 2013 р. Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні [27]. Так, варто відзначити, що проблема правового закріплення та регламентації репродуктивної групи соматичних прав людини існує як на міжнародному, так і на національному рівні, зокрема ведуться дискусії не лише в правовому контексті, але й з точки зору моралі та релігії. Через неоднозначність поглядів, а також суперечливість права та моралі, права та релігії, законодавча гілка влади більшості країн, зокрема й України, гальмує процес розробки відповідних правових норм та механізмів їх реалізації, які б повноцінно змогли регламентувати дані суспільні відносини у відповідності до їх стрімкого розвитку.

До останньої групи соматичних прав людини відноситься право на зміну статі з чоловічої на жіночу і з жіночої на чоловічу. Таке право має насамперед

забезпечуватися абсолютною гарантією з боку держави щодо невтручання у приватне життя, що визначає наявність фактичного принципу непрямого дозволу на практиці. Наразі повноцінного правового регулювання суспільних відносин у цій сфері не існує ні на міжнародному рівні, ні в Україні. Слушним є зауваження Європейського суду з прав людини, який вказує на обов'язок держав надавати трансгендерам можливість пройти хірургічну операцію для повної зміни статі та гендеру, і що така хірургічна операція повинна покриватися системою страхування як «необхідне за медичними показаннями» лікування. Зокрема, Судом встановлено, що держави повинні визнавати зміну статі в документах, що засвідчують особу [28, с. 83–84]. Заглиблюючись у проблему недостатньої правової регламентації на міжнародному рівні, можна виявити положення національного законодавства, яке визначає, що для зміни (корекції) статевої належності є психічний і поведінковий розлад «транссексуалізм» за Міжнародною класифікацією хвороб десятого перегляду. Соціально-психологічними показаннями для зміни (корекції) статевої належності є дискомфорт або дистрес, зумовлені розбіжністю між статевою ідентичністю індивіда і статтю, встановленою йому після народження і пов'язаними з цим гендерною роллю та / або первинними і вторинними статевими ознаками [29]. Отже, можна відмітити, що в Україні частково регламентовані суспільні відносини у сфері зміни статі, та навіть зазначені показання для такої діяльності. Але в той же час міжнародні акти не приділяють даній групі соматичних прав людини належної уваги, через що питання про зміну статі залишається недостатньо дослідженим як науковцями, так і законодавцем.

Таким чином, можна зробити висновок, що соматичні права людини – є окремою самостійною групою прав четвертого покоління, поряд з інформаційними правами, правами на мир, ядерну безпеку, космос тощо. Специфічним об'єктом соматичних прав є тіло людини, можливість добровільно розпоряджатися ним. Серед найбільш поширених соматичних прав виділяють право на евтаназію, сексуальні права людини, право на аборт, на

трансплантацію органів, на зміну статі, зокрема недостатньо дослідженим є право людини на клонування. Аналізуючи міжнародне та національне правове регулювання суспільних відносин у вищезазначених сферах діяльності, можна зазначити, що воно є вузько направленим, та не відповідає рівню розвитку біомедицини та технологій на достатньому рівні. Зокрема, деякі питання є зовсім не дослідженими, а позиції науковців залишаються неоднозначними, що породжує прогалини у відповідному законодавчому відображенні механізму та правової регламентації суспільних відносин у сфері соматичних прав людини.

1.2 Правовий статус ембріону людини у різних правових системах

Прогресивність досліджень у сфері генотехнологій та медицини відкриває перед людством велику кількість можливостей, зокрема і для лікування тяжких захворювань, подолання безпліддя тощо. Разом із появою нових суспільних відносин виникає також і необхідність у їх правовому регулюванні. Зокрема, не можна оминати увагою проблематику правового статусу ембріону людини та його механізму забезпечення на практиці. Наразі у світі відсутня єдина позиція, яка б визначала юридичний статус ембріону, зокрема неоднозначними є й погляди науковців на дане питання. До того ж нескінченною є дискусія про те, чи є ембріон суб'єктом права, чи все ж таки його об'єктом? Так, постає нагальна потреба у формуванні сучасного підходу до правового регулювання суспільних відносин щодо правового режиму ембріону людини, а також закріплення відповідних гарантій його реалізації на практиці.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про заборону репродуктивного клонування людини» ембріоном людини вважається зародок людини на стадії розвитку до восьми тижнів [30]. Протокол в галузі біомедичних досліджень закріплює поняття ембріону *in vivo*, що означає вже існуючі живі ембріональні клітини, які були вирощені природнім шляхом, тобто зародок у його звичному

значенні, а також ембріону *in vitro*, що означає вирощення нових ембріональних клітин, що визначається репродуктивним клонуванням [31].

Для коректного визначення правового статусу ембріону доцільним є аналіз найбільш поширених позицій науковців щодо цього питання. Так, наразі існують три самостійні концепції, які визначають наявність чи відсутність у ембріону правового статусу та відповідно механізму правового захисту з боку держави: абсолютистська, помірна та ліберальна. Одним із критеріїв такої класифікації вважається визначення моменту початку життя. І саме з моменту початку життя відбувається наділення ембріону правом на життя, а також правовим захистом. До речі, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права закріплює право на життя і недопустимість позбавлення будь-кого життя [32]. Національне право також закріплює право на життя та його найбільшу цінність відповідно до ст. 27 Конституції України [15].

Відповідно до абсолютистської концепції, ембріон визнається абсолютною цінністю з моменту зачаття, та передбачається, що з цього моменту йому надається правовий статус та відповідний механізм державного захисту. Прихильниками абсолютистської позиції, визначається, що людський зародок має властивість відчувати, і саме через це має бути наділений правом на життя та його охорону, і відповідним правом на захист від різного роду посягань на своє життя [33]. Слушною є думка З. Ромовської, яка зазначає у своїх дослідженнях, що право людини на життя має виникати безпосередньо з моменту зачаття [34, с. 274]. Зокрема, в правовій системі Італії людський ембріон вважається суб'єктом права, який вимагає поведження, гідного людини [35]. Абсолютистської позиції правового статусу ембріону людини притримується і американська правова система. Так, проаналізувавши положення статті 4 Американської конвенції з прав людини, слід звернути увагу на те, що початок життя людини збігається із моментом зачаття [36]. У Луїзіані і Міссурі ембріон розглядається в якості *juridical person*, тобто суб'єкта права, яка не є фізичною особою, але має самостійну ідентичність і права та

обов'язки, передбачені законом. В якості суб'єкта ембріон не може бути знищений незалежно від волі потенційних батьків.

Згідно з наступною, помірною концепцією, ембріону надається правовий статус відповідно до рівня його розвитку, а саме від початку життєдіяльності. Наприклад, відповідно норм французького законодавства життя людини захищається державним законом через 10 днів після зачаття, а у Данії – після 12 тижнів, у Швеції – після 20 тижнів [37].

Ліберальна, або так звана натусіальна, позиція заперечує наявність у ембріона будь-якого рівня розвитку будь-яких прав, а отже і правового захисту, більш того заперечується навіть існування у ембріону права на життя [33]. Варто відзначити, що Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини 1997 р. визначає ембріон як об'єкт досліджень [38]. Разом із тим, необхідно зазначити, що нормативне закріплення репродуктивних прав людини наразі відсутнє, а отже статус ембріона залишається невизначеним у повній мірі. З чого випливає, що доцільніше говорити про правовий режим ембріона, а не про його правовий статус, оскільки ембріон розглядається як об'єкт, а не як суб'єкт правовідносин [39]. Відповідно до трактувань ЄСПЛ щодо положень Європейської конвенції з прав людини ембріон не має «абсолютного права» на життя. На противагу американському законодавству та його абсолютистській концепції у питанні правового режиму ембріону людини, відповідно до статті 3 Європейської Конвенції про захист прав і основних свобод початок життя не визначається моментом зачаття [40]. У зв'язку з чим європейськими державами, зокрема і Україною, якою було ратифіковано дану конвенцію, підтримується позиція, що ембріон не є суб'єктом правовідносин і не має відповідних прав на життя та захист з боку держави.

Необхідно зазначити, що недоцільно визначати ембріон як об'єкт права. По-перше, ембріон не може бути віднесений до категорії речей, та й майна в цілому, оскільки не має точної грошової оцінки, вартісного еквівалента. Більш того, саме її встановлення протирічить основам моралі і моральності. У справі

«Паррілла проти Італії» влада держави-відповідача стверджувала, що людський ембріон не можна вважати «рідчю» і що в будь-якому випадку надавати йому економічну цінність неприпустимо [35]. Проте чи можна вважати ембріон об'єктом права? Ембріон має правовий режим, який не відрізняється від режиму будь-якої іншої людської тканини. У зв'язку з цим не повинні накладатися обмеження на дії щодо ембріону, якщо на них є згода осіб, уповноважених приймати рішення щодо нього.

Аналізуючи українське законодавство, необхідно зазначити, що воно також сформоване на основі ліберальної (натусіальної) концепції, і відповідно ембріон не має правового статусу, права на життя та державного захисту, а також і статусу суб'єкта права тощо. Можна відзначити, що правовий режим ембріону людини наразі зводиться до об'єкту права. Зокрема, А. Головащук стверджує, що ембріон є об'єктом, тому через свою особливість належить до речей, що обмежені в цивільному обігу [41, с.192-195]. Проте, наразі правовий статус ембріонів, як об'єктів цивільного обігу не закріплений законодавчо на національному рівні, хоча на практиці введення ембріонів у цивільний оборот вже стало реальністю. Врегулювати правовий режим ембріону як об'єкту цивільних правовідносин може лише визнання за ним статусу речі шляхом внесення відповідних змін до чинного ЦК України.

Не можна оминати увагою особливий підхід до визначення правового статусу ембріону у Великобританії. По-перше, законодавством визначається, що ембріон не є суб'єктом права доти, поки перебуває в утробі матері. Разом з тим, ембріон, який вже народжений і живе поза утробою, нехай навіть нетривалий час, стає суб'єктом права й здобуває всі права та відповідний статус ембріональної тканини [42]. По-друге, варто зазначити, що у Великобританії діє Кодекс практики використання ембріонів та ембріональних матеріалів у дослідженнях та лікуванні. Відповідно до ст. 3 цього Кодексу здійснюється правове регулювання процесу прийняття жінкою рішення про здійснення аборту та подальшої процедури використання ембріону незалежно від матеріального фактору подальшого використання ембріону; жінка не повинна

бути інформована про специфіку подальшого використання ембріону; особи, які брали участь у здійсненні абортів, не можуть брати участь у подальшому використанні ембріону в дослідницьких або лікувальних цілях. Зокрема, використання органів і тканин абортованого ембріону є можливим лише за інформованої згоди від жінки, яка прийняла рішення про переривання вагітності згідно із ст. 4 Кодексу [42].

Прикладом неоднозначного закріплення правового статусу ембріону є законодавство Угорщини, Словенії та Росії, у яких згідно з їх цивільними кодексами зазначається про надання цивільних прав, зокрема й спадкових вже зачатій, але ще ненародженій дитині. Єдиним правилом надання таких прав є живонародженість дитини. Тобто можна визначити, що правовий статус у ембріону з'являється ще у момент зачаття, але визнається дійсним тільки у момент народження. Так, даними країнами поєднано дві концепції абсолютистську та натусіальну.

Окрім позицій щодо надання ембріону правового режиму об'єкту чи суб'єкту права, доцільно розглянути й таку – ембріон *in vitro* як *sui generis* [43, с. 122-130]. Відповідно до цієї концепції ембріони не є ні особами, ні майном, а являють собою проміжну категорію, що забезпечує їм спеціальне поводження та повагу. Ембріон заслуговує на більшу повагу, ніж інші тканини людини, але меншого, ніж реальні люди. Верховний Суд Каліфорнії прийняв цю позицію в справі *Findley v. Lee*, ухваливши, що немає необхідності кваліфікувати ембріони в якості суб'єкта або майна, оскільки вони є особливою категорією, відмінної від інших правових явищ [44]. Саме така позиція втілена в правовій системі Нідерландів. У Нідерландах ембріон людини має унікальне правове становище, не будучи ні суб'єктом права, ні об'єктом права. Це правове становище диференціюється в залежності від конкретної стадії розвитку ембріона. Залежно від стадії розвитку, на якій знаходиться людський ембріон, йому надається все зростаючий рівень правового захисту [43].

Отже, можна зробити висновок, що у різних країнах передумовами для становлення правового регулювання статусу ембріону стали вплив релігії на

суспільні процеси, рівень розвитку медицини та біотехнологій. За критерієм визначення моменту початку життя дослідники сформулювали три концепції правового статусу ембріону, які базуються на визначенні моменту початку життя людини – абсолютистську, помірну та ліберальну (натусіальну). Положеннями першої концепції, яка визначає початок життя у момент зачаття, регулюється правовий статус ембріону у американській правовій системі. Помірної позиції, яка визначає початок життя у різні періоди внутрішньоутробного розвитку ембріону, дотримуються деякі європейські країни, такі як Франція, Данія, Швеція. Натусіальна концепція не передбачає у ембріону правового статусу, та визначає його як об'єкт правовідносин. Ця концепція реалізована у країнах Європи, зокрема і в Україні. Винятком можна вважати поєднання вищезазначених позицій у таких країнах, як Угорщина, Словенія та Росія, у яких правовий статус надається ембріону у момент зачаття, але визнається тільки за умови живонародженості.

Наразі країнами недосягнуто єдиного підходу у визначенні правового статусу ембріону через різницю у тлумаченні міжнародних актів та втіленні даних норм у національному праві. І хоча у теорії початок життя визначається різним часовим проміжком, на практиці ж ембріон не визнається за особу та не має жодних прав дитини, а правоздатності набуває лише за фактом живонародження. Зокрема, необхідно зазначити, що ембріон не є повноцінним суб'єктом правовідносин, але і не визнається річчю, заслуговуючи на більший ступінь правового захисту та поваги аніж інші тканини людського організму.

Таким чином, пропонується визначити ембріон людини, як особливий об'єкт суспільних відносин, та передбачити його окреме правове регулювання щодо правового статусу та захисту відповідно до науково-технічного прогресу та розвитку медицини.

1.3 Місце права на клонування людини у системі соматичних прав

Термін «клонування» означає процес виготовлення ідентичної копії. Слово має грецьке походження, що означає «паросток» або «пагін» [45]. Звертаючись до української юридичної енциклопедії, клонуванням визначають метод генної інженерії, за допомогою якого можна створювати біологічні організми з абсолютно точним геномом особини, від якої було взято клітину з генетичним кодом, зокрема методом переносу ядра. Для появи на світ живого організму шляхом клонування не потрібне злиття чоловічої та жіночої статевих клітин [46]. Надається також альтернативне визначення терміну «клонування» у ЗУ «Про заборону репродуктивного клонування людини», як створення людини, яка генетично ідентична іншій живій або померлій людині, шляхом перенесення у залишену без ядра жіночу статеву клітину ядра соматичної клітини людини [30]. Відповідно до етимології, можна визначити також й основну мету клонування, яка полягає насамперед у репродукції, тобто відтворенні людини та її частин.

Клонування є беззаперечно складною генетичною діяльністю, саме тому перші згадки про нього беруть свій початок лише від 1901 року, коли було успішно проведено перенесення ядра ембріональної клітини саламандри до вже зародженої клітини [47, с. 203-205]. Після перших вдалих експериментів з амфібіями – вже від 80-х років ХХ століття були проведені успішні експерименти з клонування різних ссавців з використанням ядер, взятих з дорослих соматичних клітин тварин миші, кози, свині та корів. Не можна оминати увагою і найбільш відомий експеримент, який привернув увагу всього світу – клонування ягнички Доллі у 1997 році у Великій Британії [48, с. 810-813]. Саме ця подія стала відправною точкою для сучасного розвитку у клонуванні ссавців. На початку 2008 року американські вчені заявили про створення людських клонів, але така інформація не була підтверджена. Не дивлячись на це, не можна заперечувати можливість такого клонування. А отже існує нагальна потреба у забезпеченні потужної системи міжнародного

реагування, а також розробка відповідних міжнародних актів, яке врегулює усі ризики та небезпеки, захистить права людини.

Наразі відомо дві специфікації клонування людини та її частин – репродуктивне та терапевтичне (лікувальне) [49, с. 31-42]. Розрізняються вони насамперед за своїм функціональним призначенням. Перше, репродуктивне клонування, полягає у виробництві людини ідентичної генетичному донору. Друге, терапевтичне, використовується для отримання ембріонів людини для наукових цілей. Воно передбачає, що розвиток ембріона закінчується через 14 днів, а потім використовується для отримання стовбурових клітин з ембріону [50]. Метою цього типу клонування є дослідження на клонованих клітинах, тканинах, частинах тіла для розвитку медицини у окремих її напрямках. А також у вирощенні таких клітин для їх заміни на клітини, знищені такими захворюваннями, як Альцгеймер, рак тощо. Отже, при терапевтичному клонуванні дорослі клітини клонують до терапевтичних цілей, тоді як репродуктивне клонування має на меті створення людини [51]. Обидві форми клонування викликають етичні занепокоєння, але для більшості країн більш суперечливим є саме репродуктивне клонування. Наразі на міжнародному рівні встановлено заборону на репродуктивне клонування людини. Окрім цього, необхідно зазначити й про існування такої заборони на конституційному рівні багатьох країн, а також настання юридичної відповідальності за її порушення.

Відповідно до вищерозглянутого поняття, історичних передумов та вже існуючої специфіки, виділяють також і правовий аспект клонування людини або її частин. Наразі сформовано два основних правових підходи до розуміння сутності процесу клонування. Перший – інструментальний підхід, який визначає клонування, як певну систему знань, можливостей застосування та небезпек [52]. Але як і будь-який різновид знань (аналогічно із експериментами у ядерно-енергетичній сфері) – є небезпечним або ж корисним залежно не від технології, а від цілей, задля яких вони використовуються. Варто відзначити, що наявність небезпек у біотехнологічних відкриттях, акцентує увагу на обов'язковому контролі такої діяльності, а також вказує на перевагу

міжнародного врегулювання клонування, підтверджуючи це глобальністю ризиків. Другим підходом до міжнародно-правового регулювання генотехнологій є універсальний підхід. Він розкривається з двох боків: морально-ціннісного та фізичного. Морально-ціннісна складова полягає у тому, що клонування наражає на небезпеку права та гідність людини, які є універсальними для абсолютно всіх людей. Зокрема, це підтверджується Декларацією про геном людини та права людини, яка визначає геном людини «надбанням всього людства» [53]. Моральна складова безперечно пов'язана з фізичною, яка розкриває клонування як небезпеку усунення біологічного різноманіття. Так як геном людини є універсальним для всього виду, то на ризик фізичного вимирання наражається абсолютно все людство. Але саме універсальний підхід втілює необхідність міжнародного втручання у сферу біотехнологій, задля збереження людини як виду та захисту моральних цінностей світового співтовариства. Як інструментальний, так і універсальний підходи чітко окреслюють взаємозв'язки генотехнологічної системи клонування з міжнародним правовим регулюванням, а також з національним правом окремої країни.

Охарактеризувавши сутність та правові підходи до розуміння клонування, можна визначити й його місце серед соматичних прав людини. Як відомо, соматичні права людини визнаються науковцями як унікальний правовий феномен, основною функцією якого є закріплення вільної самореалізації та розвитку людини як соціальної та духовної істоти, яка в свою чергу має право на захист та гарантії з боку держави. Так, можна відзначити те, що науковий прогрес неможливо спинити, і наразі нагальною постає потреба у дослідженні можливих ризиків діяльності у сфері клонування. І тільки, визначивши їх, доцільно почати розробку потужної системи правового регулювання генотехнологічної системи клонування людини та її частин. Суспільні відносини у галузі клонування людини та її частин вимагають застережного характеру правового впливу, та ретельного відстеження розвитку даної галузі [54, с. 46-52]. Пріоритетними постають такі проблемні питання як:

право людини на клонування та вироблення власної копії; правова регламентація суспільних відносин між суб'єктами клонування людини – донором соматичної клітини, донором яйцеклітини і матір'ю, що виношує клоновану істоту; встановлення чітких цілей клонування людини; правовий режим клонованої істоти; юридична відповідальність установ за правопорушення у сфері клонування людини та її частин та механізм до її притягнення на практиці.

Варто зазначити позицію С. І. Повалія про те, що клонування людини та її частин у науковому континуумі досліджується з трьох правових концепцій: консервативної, ліберальної та прагматичної [55, с. 51]. Відповідно до першої, консервативної концепції, клонування людини та її частин розглядається у аспектах традицій та релігії. Підсумовуючи більшість наукових поглядів, можна відзначити, що дана концепція визначає клонування як негативне явище, забороняє його, та вважає неприпустимим. Згідно з другою – ліберальною позицією, клонування людини та її частин не забороняється, а навпаки навіть допускається, проте у чітко встановлених законодавством рамках. Останній – прагматичний підхід, визначає клонування людини та її частин, як неспинний прогрес, який наразі вже неможливо спинити, а можна лише попередити негативні наслідки шляхом встановлення зваженої та чіткої регламентації даного процесу. Варто зазначити, що клонування у системі соматичних прав людини, наразі перебуває лише на початковому етапі свого правового оформлення у вигляді заборони на репродуктивне клонування і відсутності повноцінної регламентації відносин у сфері терапевтичного клонування. Необхідним аспектом у забезпеченні належного правового регулювання клонування людини є дослідження ризиків та перспектив діяльності у сфері клонування людини та її частин. Після чого матиме місце і розробка мір превентивного характеру на міжнародному та національному рівнях, які мають базуватися на засадах біоетики: а саме поваги до людської гідності та свободи, добровільної згоди учасників експерименту, відсутності комерціалізації

клонування, переваги інтересів окремої особи над результатами досліджень, збереження цілісності людського геному тощо.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що клонуванням є процес вироблення генетичної копії. За функціональним призначенням виділяють дві його специфікації – репродуктивне та терапевтичне (лікувальне). Для більшості країн неприйнятним є саме репродуктивне клонування. Правовий аспект клонування людини та її частин полягає в існуванні інструментального та універсального підходів. У системі соматичних прав людини право на клонування є найбільш дискусійним та потребує розробки заходів превентивного характеру, основою для яких мають стати насамперед біоетичні принципи.

1.4 Етико-правові проблеми репродуктивного клонування людини та її частин

Розвиток такої сфери як клонування відбувається набагато швидше за відповідне правове забезпечення даної діяльності. Однією з суттєвих причин, які гальмують впровадження ефективного правового регулювання відповідних суспільних відносин є етичні, моральні та релігійні упередження на клонування людини та її частин. Звісно, проблематика діяльності у сфері клонування не може бути обмежена суто до біології, адже людина у своєму статусі є насамперед соціальною та духовною істотою. Але варто наголосити, що мораль та право мають завжди позитивно співіснувати між собою та у взаємозв'язку доповнювати і коригувати концепції сприйняття певних суспільних відносин. Так, технологія клонування людини та її частин сприймається дослідниками у правовій сфері неоднозначно і в першу чергу, не з юридичного аспекту, а з боку етики та моралі. Помилково науковці намагаються інтерпретувати клонування у розрізі моральних чи релігійних переконань, але ніяк не через призму права та механізму належного правового регулювання суспільних відносин у цій сфері. Слушною є думка В. І. Чечерського, який акцентує увагу на тому, що наразі

розповсюдженою є політично-ідеологічна заангажованість, через яку дослідження не є об'єктивними. Зокрема, отримані результати не відповідають меті, а також суперечать загально визнаному факту існування різних типів клонування за своїм функціональним призначенням. Так, морально-етичні питання, які виникають при дослідженні проблем, пов'язаних із клонуванням стосуються навіть не самої методики клонування людини та її частин, а власне її застосування [56, с. 369].

Клонування людини та її частин породжує велику кількість морально-правових дискусій серед науковців. Прихильниками клонування відзначається, що така діяльність сприятиме перспективам наукового прогресу у генній інженерії, загальному покращенню здоров'я людства та загальної якості життя. Зокрема, методи терапевтичного клонування здатні стати чи не єдиним способом порятунку від таких хвороб, як рак, діабет, СНІД, інсульт, задовольнити нестачу органів для трансплантації. У науковому континуумі також розповсюдженими є й інші неоднозначні аргументи щодо користі клонування людини та її частин, а саме, реалізація «права батьків на потомство», тобто у випадку клонування йдеться не лише про технології штучного запліднення, але й можливість таким шляхом мати дитину саме з певним набором характеристик; створення «армії клонів», придатних для певних воєнних дій; можливість створення «банку органів» для трансплантації тощо [57]. Зокрема, прихильниками репродуктивного клонування людини та її частин навіть виділено умови, за яких така діяльність відповідала б етико-правовим та морально-ціннісним нормам, зокрема: рівність прав клонів та людей; заборона використання їх органів та тканин як «запасних частин» тіла для трансплантації; добровільна інформована згода усіх учасників процесу тощо.

Противниками клонування людини та її частин наводиться вичерпна низка аргументів щодо заборони такої діяльності. Зокрема, клонування є порушенням людської гідності і прирівнює тіло людини до «матеріалу», який можна використати у цілях клонування. Так, кожна людини має право на

унікальність, а клонування негативно впливатиме на таке право, адже призводитиме до втрати людиною власної ідентичності. Панує також думка про те, що діяльність у сфері клонування людини та її частин наразі є недостатньо науково-обґрунтованою, відсутні також і докази безпечності клонування як для дитини, що запліднена завдяки цій методиці, так і майбутніх її нащадків [56, с. 371]. Окрім цього, технологія клонування підмінює «народження людини» у звичному понятті на штучне виведення особини із вирощеного ембріону, разом з чим знецінюється людський ембріон, який в свою чергу буде знищений для репродукції певного «успішнішого» типу. Зважаючи на це, клонування прирівнюватиме людину виключно до об'єкту, який використовуватиметься лише як джерело створення нових особин. Необхідно також зазначити, що у розрізі моралі клонування призводитиме до знищення поняття сім'ї, а також до зникнення батьківства у звичному своєму значенні. Д. Крилова стверджує, що наразі моральні упередження людства щодо клонування є категорично негативними, зокрема більшістю релігій активно засуджується така діяльність. Зазначається, що людина не може брати на себе роль Бога та створювати собі подібних; клонування порушує особисту свободу й унікальність особи; з репродуктивним клонуванням спотворюється сама ідея материнства та батьківства. Окрім цього, технологія клонування вважається негативною в через неповагу до життєдіяльності ембріона [58, с. 29]. З цього випливає необхідність правового захисту ембріону з моменту зачаття і на будь-якій стадії розвитку [59, с. 97-98].

На думку І. Г. Гараніної, людське життя має перебувати під охороною закону з моменту зачаття. Це означає неприпустимість знищення людських ембріонів або ж їх використання в дослідницьких цілях, а створення людських ембріонів в дослідницьких цілях взагалі є неприпустимим [60].

Небезпекою у глобальному значенні можна відмітити можливість генетичного відбору людей, а також різноманітних маніпуляцій в евгенічному напрямку [61]. Зокрема, методика клонування людини та її частин даватиме можливість зловживання для задоволення власних амбіцій окремих осіб або

використання клонів для незаконних цілей у сферах трансплантології, сексуальної індустрії та інших. М. О. Медведєва зазначає, що позитивне ставлення до клонування або байдужість до такої діяльності руйнують особистість, сім'ю, суспільство та державу [62, с. 73-81].

Однак, не можна оминати увагою той факт, що діяльність у сфері клонування людини наразі не є лише питанням права чи моралі, а виступає об'єктивною реальністю. Саме тому дослідження аргументів «за» або «проти» клонування, як діяльності, не впливатиме на прогрес у сфері генотехнологій. Одночасно з іншими соматичними правами, право на клонування зазнаватиме подальшого розвитку, не зважаючи на те, чи матиме воно однозначну прихильність з боку етики, моралі та релігії або навпаки буде ними засуджуватися. Так, на прикладі права на евтаназію, аборти та сурогатне материнство, можна чітко визначити, що навіть та діяльність, яка виникає всупереч морально-етичним упередженням має своє місце на практиці у зв'язку з науковим прогресом та новими прагненнями людства покращити свою життєдіяльність. Доцільно зазначити висновок Всесвітньої медичної асамблеї про те, що заміщення гена для лікування рано чи пізно стане практичною реальністю [63], тобто визнає неминучість його настання у майбутній перспективі.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що клонування несе у собі суттєві ризики, перш за все пов'язані з об'єктивною відсутністю завершених ґрунтовних досліджень, які б продемонстрували його наслідки. Саме «незнання» наслідків та відсутність повноцінних наукових висновків із безпечності або навпаки небезпечності такої діяльності породжує основну кількість етико-правових дискусій, зокрема і релігійних упереджень. З боку юриспруденції, клонування створює загрозу для реалізації інших особистісних прав людини, а саме права на людську гідність, цілісність особистості тощо. Саме тому створюючи належне правове регулювання, слід забезпечити баланс цього права з іншими правами людини. Зокрема, необхідно наголосити також на вже існуючому прогресивному підході з боку суспільства, яке від

категоричного заперечення клонування людини та її частин перейшло до розуміння клонування як невід'ємного елемента наукового прогресу. Україна має великий науковий потенціал у галузі генотехнологій, що безперечно вимагає розробки належної правової бази, особливо для експериментів, пов'язаних із клонуванням людини. До створення такої правової бази мають бути долучені науковці у сфері права, а також і вузько-направлені спеціалісти у галузях генетики, медицини та біоетики.

РОЗДІЛ 2. НОРМАТИВНИЙ КОНСЕНСУС ЩОДО ТЕХНОЛОГІЇ КЛОНУВАННЯ ЛЮДИНИ

2.1. Теоретичні підходи до визначення геному у міжнародно-правовому контексті

Проблематика правового регулювання у сфері генотехнологій полягає насамперед у їх транснаціональності, адже якщо для одних країн це гострі та неприйнятні експерименти, для інших же навпаки – не виключається наукова новизна та доцільність їх проведення. Окрім цього наявними є суттєві ризики, пов'язані з непередбачуваними наслідками таких генетичних досліджень, що можуть наразити людство на небезпеку вимирання як виду. Так, наразі вченим Ф. Фукуямою тільки підтверджено думку про те, що наразі генетична інженерія не є у повній мірі ані негативним, ані позитивним явищем для спільноти, і неможливо однозначно оцінити її переваги та недоліки [64, с. 3].

Безперечно, важливим є встановлення законних цілей та глобального реагування на поточні дії, а також розробка попереджувальних міжнародних та національних документів, які всебічно регулюватимуть сферу геному людини та запобігатимуть можливим небезпекам. Так, досліді із геномом людини не є далеким майбутнім, а вже стали об'єктивною реальністю. Зокрема у 2018 році китайський вчений Хе Цзянькуй виконав експеримент із редагування геному двох дівчаток близнючок, який мав би надати їм імунітет від ВІЛ/СНІДу [56, с. 372-373]. Спільнотою було засуджено такий дослід, бо дані про безпечність такої методики є відсутніми, але в той же час експеримент підтвердив потужний прогрес у сфері генотехнологій, який вже не можна спинити. Саме тому наразі гостро постає необхідність у новому осмисленні правового регулювання суспільних відносин у цій галузі.

Геномом людини є сукупність генів, які визначають людину як вид та характерна для гаплоїдного набору хромосом даного виду організмів [65, с.

54]. Генною інженерією визначають зміну вже існуючої генетичної будови через вплив на ДНК [65, с. 63]. Слушною є думка І. В. Єрмакової про те, що безпечність генотехнологій наразі неможливо підтвердити, що визначає генетичні дослідження, як небезпечні [66, с. 168– 172]. І виходячи з цього, використовувати результати таких експериментів з геномом людини занадто передчасно, адже спочатку необхідно встановити їх безпечність для людства.

Умови, за яких можливим є проведення досліджень із геномом людини були встановлені у 1987 році на Всесвітній медичній асамблеї. Серед них такі: дослідження мають відповідати положенням Гельсінкської декларацією ВМА щодо біомедичних досліджень на людині; обов'язково має бути проведене всебічне обговорення з пацієнтом; має бути дотримано усіх можливих заходів задля уникнення небезпеки нанести шкоду пацієнту; необхідним є повномірне оцінювання ефективності генної терапії. Якщо є більш просте і безпечне лікування, воно має бути проведено [63]. Проте, вони мають скоріше загальний та етичний характер, адже не містять вичерпних положень щодо повноцінної процедури правового регулювання генетичних експериментів.

З іншого боку, М. П. Тиріна зазначає, що дані міжнародні акти хоча й мають загальний характер положень правової регламентації генетичних досліджень, але саме вони стали основою для розробки наступних, більш конкретизованих міжнародних угод, декларацій та інших актів міжнародного права у галузі генотехнологій [67, с. 156].

Слушною є думка О. О. Пунди про те, що юридична наука має створювати ті принципи та норми, які б відповідали сучасному розвитку медицини та генотехнологій, насамперед задля формування повноцінної системи практичної реалізації біологічних благ [68, с.145].

Г. Б. Романовський акцентує увагу на тому, що поряд із новизною такої діяльності, як генотехнології, невід'ємно має розроблятися й належне правове регулювання, яке насамперед задовольнить питання поваги до гідності людини, прав та свобод, унеможливить дискримінацію за генетичним матеріалом, а також у повній мірі контролюватиме його некомерційне використання [69, с.

32]. Неможливо не погодитися з тим, що використання генетичних матеріалів має бути виключно некомерційним, адже дана сфера передбачає імовірність протиправних діянь та зловживань, які мають на меті збагачення за рахунок небезпечних генетичних експериментів. Доцільним є висновок Н. Качак про те, що дослідження у сфері генотехнологій, які спричинені потужним рівнем розвитку технологій, не можуть не впливати на життя людини. Зокрема, така діяльність призводить до збагачення за рахунок генетичних експериментів, що ставить фінансову вигоду набагато вище за життя та гідність конкретної людини. Так, генотехнологічна сфера має бути особливим чином урегульована у відповідності до суспільно-необхідних інтересів, встановлюючи конкретні рамки, які попереджуватимуть комерціалізацію цієї діяльності та інші ризики [70, с. 79] .

Наразі суспільні відносини у сфері геному людини регулюються рядом міжнародних та внутрішньодержавних документів. Основним є Конвенція про захист прав і гідності людини у зв'язку із застосуванням досягнень біології і медицини 1997 р. Так, статтями Конвенції закріплюються захист гідності та індивідуальної цілісності людини і гарантування кожному без винятку недоторканності особи та дотримання інших прав і основних свобод у зв'язку із застосуванням досягнень біології і медицини. Окрім цього, наголошується на важливості такого захисту в особливій сфері – генної інженерії. Відповідно до чого встановлюються необхідні умови для генетичних досліджень та експериментів, а саме добровільна та усвідомлена згода людини, а також вплив на людину лише в межах її інтересів. Саме даний принцип закріплюється статтею 2 Конвенції про те, що людини та захист її цілісності, гарантування забезпечення її інтересів є пріоритетним над будь-якими науковими досягненнями. Конвенція містить окремий розділ, який так і називається «Геном людини». Він регулює особливі суспільні відносини у сфері генотехнологій, а саме забороняє дискримінацію за генетичною складовою, не визнає прогностичне генетичне тестування, обмежує модифікацію генома, забороняє репродуктивне клонування [40].

Відповідно до статті 11 Конвенції будь-яка форма дискримінації особи за ознакою її генетичної спадковості забороняється. Наступна стаття визначає належні умови прогностичного генетичного тестування, а саме те, що такі експерименти можуть проводитися тільки в інтересах здоров'я або для наукових досліджень, пов'язаних із інтересами здоров'я, та з урахуванням відповідних консультацій спеціаліста-генетика. У статті 13 закріплюються цілі, задля яких є можливим втручання до геному людини, а саме такі: профілактичні, діагностичні або лікувальні, і тільки у тому випадку, якщо воно не має на меті внести будь-яку видозміну у геном нащадків. Окрім цього Конвенцією забороняється використання медичних репродуктивних технологій з метою селекції статі майбутньої дитини, за винятком випадків, коли необхідно уникнути серйозного спадкового захворювання, пов'язаного зі статтю. Так, можна визначити, що заборона не є абсолютною, а також відсутні уточнення переліку хвороб, які вважаються серйозними спадковими захворюваннями. Таким чином, таке формулювання заборони не може повноцінно забезпечити правовий вплив у сфері селекції. Не можна оминати увагою й правове регулювання досліджень на ембріонах *in vitro*, яке Конвенцією дозволяється, якщо забезпечується належний правовий захист. Тоді як цілеспрямоване вирощування ембріонів людини для дослідних цілей забороняється [40].

Положення Конвенції мають загальний характер, саме тому комітетами з біоетики Ради Європи було розроблено Додаткові протоколи, які мають на меті конкретизувати положення Конвенції у різних сферах біомедицини. Перший – про права людини та біомедицину від 12 січня 1998 року; другий – про клонування людини від 25 січня 2005 року. Ними закріплюється абсолютна перевага людини, її гідності та інтересів над процедурою та результатами будь-якого експерименту. Протоколами також закріплюється вичерпна інформація щодо інформування учасників, мінімізації наслідків, конфіденційності та права на одержання інформації тощо [31], [71].

Наступним міжнародним документом, який регулює суспільні відносини у галузі генотехнологій людини є Загальна декларація про геном людини і права людини, прийнятий у 1997 р. 29-а сесією Генеральної конференції ЮНЕСКО. По-перше, положеннями Декларації геном визначається як надбання людства. Окрім цього, геном людини залежить й від природного та соціального середовища кожної людини, що виражає його унікальність та неповторність. Геном людини ні в якому разі не може бути джерелом досягнення прибутку. По-друге, велика увага у Декларації приділяється й повазі до кожної людини, не зважаючи на її генетичні характеристики. А будь-які експерименти, пов'язані з геномом людини мають проводитися лише за згодою людини, і з попередньою оцінкою ризиків. Необхідною умовою є також належне інформування людини про її генетичний аналіз, повага до прав і захист насамперед інтересів людини, а не можливих наукових здобутків. Разом з цим, забороняється практика клонування людини, яка має за ціль відтворення особи. По-третє, Декларацією наголошується на необхідності державами, які її ратифікували, приймати відповідні міри із забезпечення вказаних норм. Зокрема, необхідним є створення умов, які б стимулювали розвиток науки у сфері генотехнологій, але із урахуванням етичних та правових наслідків [53].

Міжнародна декларація про генетичні дані людини, прийнята резолюцією Генеральної конференції ЮНЕСКО від 16 жовтня 2003 року також регламентує суспільні відносини у сфері геному людини. Нею закріплюються положення ідентичні попереднім міжнародним документам: повага до людської гідності, пріоритетність прав і свобод людини над будь-якими біологічними здобутками, заборона дискримінації за генетичною спадковістю тощо. Зокрема, визначається особливий статус генетичних даних людини, а також відзначається етичний напрям будь-яких генетичних процедур. Акцентується увага на тому, що будь-які експерименти мають відповідати поставленим цілям, а генетичні зразки мають бути знищені у момент, коли у них відпадає необхідність. Основним принципом досліджень геному людини є відповідність усіх дій із

збору, обробки, використання й зберігання генетичних даних людини міжнародному праву в галузі прав людини [72].

Слід зазначити й правове регулювання суспільних відносин у сфері геному людини, що здійснюється відповідно до Хартії основних прав Європейського союзу, прийнятої у 2000-ому році. Нею визначається, що в області біомедицини кожна людина має право на свободу та добровільність у своїх рішеннях. Зокрема, закріплюється абсолютна заборона на використання тіла, як джерела наживи, на евгенічну практику, що спрямована на селекцію людини, а також на репродуктивне клонування людини [14].

Правове регулювання у сфері біомедицини здійснює також і Рекомендація Парламентської асамблеї Ради Європи від 1986 року щодо використання ембріонів та плодів людини для цілей діагностики, терапії, наукових досліджень, промислового використання та торгівлі. Вона закріплює, що при використанні технічних можливостей не тільки в науці, а й в медицині необхідно слідувати етичним і соціальним принципам; при будь-яких обставинах людські ембріони і плоди вимагають звернення, гідного людини, отже, використання цих матеріалів і тканин повинно бути строго обмежена і підконтрольне. Зокрема Рекомендація забороняє створення ідентичних людських істот методом клонування або будь-яким іншим методом з метою расового відбору або в інших цілях; імплантацію людського ембріона в матку іншого тваринного або навпаки; з'єднання ембріонів або будь-яке інше дію, яке може привести до появи химер; дослідження на життєздатних людських ембріонах тощо [73]. Аналізуючи положення даної Рекомендації, необхідно відмітити про їх доцільність та повноту, чого, на жаль, не можна сказати про її юридичну силу для міжнародної спільноти. Так, даний акт міжнародного права лише закликає країни Європи до аналізу положень або їх імплементації до національного законодавства, проте все ж Рекомендація не має лише загальнообов'язкового характеру. В той же час норми саме цієї Рекомендації ПАРЕ можна визначити як найбільш повноцінне правове забезпечення генотехнологій у розрізі встановлення цілей клонування. Детально

проаналізувавши найбільш суттєві напрямки розвитку біомедицини та генетичних досліджень, зокрема і клонування, доцільним вважаємо оптимізувати дану Рекомендацію. Так, вже існуючі положення щодо законно-встановлених цілей клонування пропонуємо внести до оновленої Конвенції з питань клонування людини та її частин. Проте положення Рекомендації ПАРЄ все ж потребують удосконалення у відповідності до сучасного стану розвитку генотехнологічної сфери.

Наразі міжнародною спільнотою генетична модифікація визначається як особливо небезпечна, через те, що наслідки такої діяльності невідомі. Через що Комітетом із соціальних питань, охорони здоров'я та сталого розвитку Парламентської Асамблеї Ради Європи від 30 жовтня 2015 року було видано спеціальний лист. У ньому наголошується на тому, що хоча експерименти з геномом людини можуть призвести до вилікування спадкових хвороб, в той же час вони є непередбачуваними, а також ведуть до протиправних діянь або зловживань. Саме тому доцільним є попереднє вивчення усіх ризиків та небезпек у сфері генотехнологій, особливо тих, які пов'язані із життям людини, її правами та свободами [74]. Після чого ПАРЄ підготувала необхідні рекомендації для діяльності у сфері втручання до геному людини та наприкінці 2017 року затвердила їх на своєму засіданні. Серед основних рекомендацій можна зазначити такі: закликати держави-члени Ради Європи, які не ратифікували Конвенцію про права людини та біомедицину, зробити це без зволікань або ввести у свої внутрішні законодавства аналогічну, встановлену у її статті 13, заборону на генетичну модифікацію людини, а також рекомендації державам-членам Ради Європи розробити чітке законодавство з питань застосування сучасних біотехнологій та його меж [75].

Не можна оминути увагою й законодавства окремих країн у галузі використання генотехнологій. Так, деякими країнами правове регулювання експериментів у сфері генотехнологій втілюється на конституційному рівні. Так, яскравим прикладом конституційного закріплення основоположних прав людини щодо використання геному та біомедицини є Конституція Швейцарії

від 18 квітня 1999 року. Відповідно до статті 119, людина має право на захист від зловживань у сфері репродуктивної медицини та генних технологій, а також на механізм потужного законодавчого врегулювання використання репродуктивного та генетичного матеріалу людини. Зокрема встановлюються й правила щодо державного захисту людини відповідно до засад незаконності втручання у генетичний матеріал репродуктивних клітин та ембріонів людини та заборони об'єднання з репродуктивним матеріалом людини репродуктивного чи генетичного матеріалу, що не належить людині; допустимості аналізу генетичного матеріалу людини, реєстрації та оприлюднення відповідної інформації лише за її згодою або у випадках, передбачених законом; доступу кожної людини до інформації, яка стосується її походження тощо [76]. Необхідно зазначити, що положення Конституції Швейцарії повною мірою регулюють питання захисту прав людини у галузі генетичних технологій та відображають належний механізм забезпечення правової регламентації даних правовідносин.

Ще одним прикладом конституційного закріплення приписів щодо генотехнологій та біомедицини є Основний закон Бразилії. Згідно з статтею 225 Конституції Бразилії держава має захищати генетичну спадщину країни, здійснювати контроль за генетичним матеріалом, його дослідженням, виробництвом та використанням [77].

Іншими ж країнами положення щодо геному людини закріплені у кримінальному законодавстві. Наприклад, Кримінальний кодекс Французької Республіки передбачає значну кількість протиправних діянь, за які порушники можуть нести відповідальність. Серед них такі: проведення або організація проведення на людині біомедичного дослідження без отримання добровільної, ясно вираженої згоди від поінформованої зацікавленої особи або його законних представників; посягання на людину, вчинене з метою дослідження його генетичних властивостей або ідентифікації за допомогою генетичних ознак [78, с. 216].

Кримінальне законодавство Фінляндії та Німеччини передбачає відповідальність за посягання на природні механізми генетичного спадкування у людей, комбінування генетичного матеріалу людини та тварин [79], [80].

У Іспанії діяльність у сфері технологій окрім міжнародних документів регулюється також статтями Кримінального кодексу. А саме його положення закріплюють відповідальність за такі протиправні діяння як: вплив на геном людини у цілях відмінних від медичних; маніпулювання людськими генами, що призводить до зміни генотипу; використання генної інженерії для виробництва біологічної зброї або зброї масового знищення [81, с. 57].

Колумбійське законодавство містить кримінальну відповідальність за маніпуляції з людськими генами не у цілях лікування, діагностики та пов'язаних із ними наукових досліджень в сферах біології, медицини та генетики [82].

Наступною країною, що передбачає кримінальну відповідальність за генетичні маніпуляції є Грузія. Зокрема визначається, що протиправним є створення істоти, яка є подібною до людини [83, с. 183].

Не можна оминати увагою й правове регулювання у сфері геному людини у Естонії. Так, Кримінальний кодекс цієї країни передбачає склад злочину, як клонування людини або створення людських химер та гібридів, що досягається шляхом штучного поєднання генетичного матеріалу людини та тварини [84].

Подібний склад злочину містить й кримінальне законодавство Чехії, а саме за різноманітні маніпуляції з людським геномом і ембріонами, зокрема, за змішування генетичної інформації людини та інших живих організмів [85].

Аналізуючи національне законодавство окремих країн у сфері геному людини, необхідно зазначити, що кримінальна відповідальність передбачає штрафи або позбавленні волі строком до 10-15 років. Таке покарання ніяк не можна визнати співвідносним із протиправним діянням, що наражає людство на небезпеку вимирання як виду. Дослідження над геномом людини, які можуть вийти за рамки, як навмисне, так і випадково, мають бути забезпечені кримінальним законодавством у більш жорсткому об'ємі, а також відповідно до

цього має бути встановлений механізм реалізації такої відповідальності. Окрім цього, серед переваг національного законодавства кожної з перелічених країн, необхідно зазначити належну конкретизацію норм міжнародних документів, а також наявність певних мір відповідальності за порушення у цій галузі.

Таким чином, можна зробити висновок, що міжнародні документи та національні акти законодавства у сфері генотехнологій націлені на спільні завдання. По-перше, це захист прав та свобод людини, її гідності, добровільного волевиявлення на розпорядження своїм тілом, пріоритету життя та здоров'я людини над будь-якими науковими досягненнями; заборону дискримінації за генетичними ознаками тощо. По-друге, геном людини визначається надбанням людства і міжнародними документами закріплюється необхідність його захисту. По-третє, акцентується увага на дотриманні правил, необхідності аналізу можливих ризиків, а також встановленні цілей, яких необхідно досягнути конкретним науковим експериментом у галузі генотехнологій. Порушення норм або вихід за рамки встановлених цілей є неприпустими. По-четверте, забороняється еugenічна практика, яка має на меті селекцію та репродуктивне клонування. Зважаючи на вказані положення, можна визначити, що міжнародно-правове регулювання геному людини має на меті обмежити науковий розвиток у сфері генотехнологій виключно до такого, що відповідатиме поставленим цілям та етично-правовим нормам. Слід зазначити, що наразі відсутні єдині стандарти діяльності щодо втручання до геному людини, його редагування, генетичних досліджень та клонування людини. Так, встановлені лише деякі заборони та обмеження окремих правомочностей які не жодним чином не наповнені конкретними санкційними механізмами, що робить їх здебільшого декларативними. Зокрема, найбільш повноцінно регулює суспільні відносини у сфері генотехнологій Рекомендація ПАРС від 1986 року. Не зважаючи на юридичну силу цього акту міжнародного права, а також на застарілість його норм, пропонуємо оптимізувати його положення щодо встановлення законно-визначених цілей діяльності у оновленій Конвенції з

питань клонування людини та її частин шляхом удосконалення норм відповідно до рівня сучасного розвитку генотехнологій та медицини.

2.2. Міжнародний рівень правового регулювання технології клонування людини та її частин

Не можна не погодитися, що у зв'язку з високим рівнем розвитку генотехнологій важливим є удосконалення правового регулювання у сфері застосування сучасних досягнень науки з огляду на численні небезпеки, які виникли у зв'язку з розвитком вказаних технологій [86, с. 183]. Удосконалення правового регулювання у галузі клонування людини та її частин вимагає насамперед детального аналізу вже існуючих нормативно-правових актів. Після визначного експерименту з ягничкою Доллі, світові організації та спільноти не могли залишитися осторонь через великі ризики таких дій, а також небезпеку для існування людського виду. Саме тому вже 11 листопада 1997 року організація світового рівня ЮНЕСКО, яка забезпечує інтереси майже всіх країн світу – на 29-тій сесії Генеральної Конференції прийняла Загальну Декларацію про геном людини та права людини. Саме ця Декларація поклала початок правовому регулюванню клонування людини та її частин.

Основною метою цього Документу було накласти заборону на всі можливі види клонування людини і підтримувати суворий контроль над усіма дослідженнями в цій сфері [87, с. 112-116]. Підтверджують таку позицію статті 10 та 11 цієї Декларації, у яких зазначається превалювання прав та гідності людини над будь-якими генетичними експериментами, та статті 13, 14, 15, які закріплюють умови наукової діяльності у цій галузі – необхідність наукових рамок будь-яких досліджень, державного контролю та збереження геному людини, як світового надбання. Зокрема, Декларація НЕ забороняє проведення різноманітних наукових досліджень у сфері генної інженерії, а навпаки у ст. 19

навіть передбачає підвищення наукового потенціалу, розвиток технічного прогресу та міжнародний обмін досвідом у даній галузі [53]. У Декларації про геном людини та права людини не закріплено абсолютної заборони на клонування, а лише передбачено повагу до гідності, етичних цінностей та унікальності геному кожної людини. Зокрема, у Документі вимагається запровадження державами-членами заходів на національному та міжнародному рівнях. Хоча Декларація не має обов'язкової сили, вона передбачає і прагне сприяти забороні клонування у всьому світі. Стаття 11 підтверджує, що не допускається практика репродуктивного клонування, що має на меті відтворення людської особи. Отже, за нормою Документу лише клонування людини, як цілісної особи може призвести до заперечення її гідності та певних ризиків щодо втрати генетичного коду. Але на противагу репродуктивному клонуванню, існує інше – терапевтичне, яке націлене на дослідження на вже існуючих ембріонах, або на ембріонах *in vivo*. Шляхом проведення таких експериментів і відбувається науково-технічний прогрес, згода на який закріплена у Декларації. Експерименти у межах терапевтичного клонування прямо не заборонені Декларацією про геном людини та права людини, а навпаки підтримуються її нормами. Відповідно, лише репродуктивне клонування має на меті «вироблення» копії людини на основі її генетичного коду, що може породити біологічні і етичні проблеми. Терапевтичне клонування навпаки надає можливість робити наукові відкриття у найскладніших сферах медицини, біології та анатомії, але у межах дотримання норм цієї Декларації щодо поваги до гідності та унікальності людини та лише в наукових цілях, закріплених актами національного та міжнародного права [53].

Слід зазначити, що правове регулювання у галузі клонування людини та її частин здійснюється також відповідно до Конвенції про права людини та біомедицину. Нею закріплюється пріоритет інтересів та прав людини над досягненнями науки або людства. Так, в статті 18 закріплено дозвіл на проведення різноманітних експериментів та досліджень, а також маніпуляцій, але лише *in vitro*, що має на меті забезпечити правовий захист ембріона. В той

же час наголошується на забороні репродуктивного клонування, тобто вирощування ембріонів людини для дослідних цілей забороняється [38]. Таким чином, проведення маніпуляцій з ембріоном *in vitro* передбачає дозвіл на терапевтичне клонування. Окрім цього Конвенція передбачає необхідність правового захисту ембріона, над яким проводяться дослідження.

Конкретизуючи положення Конвенції, Радою Європи було прийнято Протокол, який стосується біомедичних досліджень. Ним прямо вказується про заборону до досліджень ембріону *in vitro*, що означає вирощення нових ембріональних клітин, і відповідно є репродуктивним клонуванням. Він застосовується до досліджень плоду та ембріону *in vivo*, що передбачає проведення експериментальних досліджень вже над живими клітинами або організмами. Тобто цим нормативним актом відсікається будь-яка можливість «вирощення» копії людини із пробірки, а допускаються дослідження лише над вже існуючим організмом [31].

Друга хвиля міжнародного регулювання, яка відбулася в середині 2000-х, коли вченими було повідомлено про діючі експерименти над людиною шляхом репродуктивного клонування і що це було лише питанням часу до того, як лабораторії справді відтворили б клони людини [88]. Саме вона призвела до наступного етапу у розвитку нормативного законодавства з питань клонування. Ним стало прийняття Додаткового протоколу до Конвенції: який стосується безпосередньо клонування людини від 25 січня 2005 року. Цим нормативним актом закріплюється абсолютна перевага людини, її гідності та інтересів над процедурою та результатами будь-якого експерименту. У преамбулі Протоколу стосовно заборони клонування людей відзначається, що умисне створення клонів людини не відповідає уявленням про гідність людини, і через це є недобросовісним застосуванням досягнень біології та медицини. І вже у першій його статті закріплено заборону втручання з метою створення генетичної копії людини живої або мертвої. Цей міжнародний документ не розрізняє поняття репродуктивного та терапевтичного клонування, що поширює заборону на всі види клонування людини із застосуванням усіх можливих методів досягнення

такого результату. Також варто наголосити на тому, що окрім створення клонів забороняється також будь-яке втручання з метою клонування людини та її частин [71]. На даний час Протокол стосовно заборони клонування людських істот наразі ратифіковано у Боснії і Герцеговині, Грецькій Республіці, Грузії, Естонській Республіці, Ісландії, Королівстві Іспанія, Королівстві Норвегія, Латвійській Республіці, Литовській Республіці, Португальській Республіці, Республіці Болгарія, Республіці Кіпр, Республіці Македонія, Республіці Молдова, Республіці Словенія, Республіці Хорватія, Республіці Чорногорія, Румунії, Словацькій Республіці, Турецькій Республіці, Угорщині, Фінляндській Республіці, Чеській Республіці та Швейцарській Конфедерації. Слід також відмітити, що Україною він підписаний, але не ратифікований. Так, юридичної сили на території нашої країни даний Протокол не має [89].

Слід зазначити, що вищевказаними протоколами також закріплюється вичерпна інформація щодо інформування учасників, мінімізації наслідків, конфіденційності та права на одержання інформації тощо. Таким чином, Радою Європи в Додаткових протоколах до Конвенції про права людини та біомедицину, який стосується біомедичних досліджень та, який стосується безпосередньо клонування людей, негативно оцінюється клонування людини, подібно до Декларації ЮНЕСКО: забороняється створення генетичної копії людини, вимагається повага до гідності людини під час будь-яких біотехнологічних експериментів. Суттєвим недоліком розглянутих протоколів відносно правового регулювання клонування людини є відсутність розрізнення понять «репродуктивного» та «терапевтичного» клонувань.

Не можна не погодитися із думкою Н. Є. Крилової у аспекті того, що темпи розвитку біомедичних наук значно випереджають опрацювання правових питань практичного застосування їх досягнень [90, с. 8]. Так, узагальнення двох відмінних видів генотехнологічного експерименту – на певний час стало гальмівним шляхом для наукового прогресу у галузі генотехнологій. Однак Хартія основних прав Європейського Союзу Хартія основних прав Європейського Союзу, прийнята 7 грудня 2000 року, у статті 3

закріплює заборону саме репродуктивного клонування людини, чим підтверджує положення Декларації ЮНЕСКО, а також деталізує загальні положення Додаткових протоколів Ради Європи. Окрім цього, цією ж статтею визначається, що для повноцінного правового регулювання у сфері генотехнологій та клонування людини та її частин мають бути встановлені такі умови: добровільна згода зацікавленої особи на проведення таких маніпуляцій з її тілом; заборона евгенічної практики, передусім такої, яка спрямована на селекцію людини; заборона використання тіла людини та його частин як джерело збагачення; заборона репродуктивного клонування людських істот [14].

Наступним надважливим актом міжнародного права у сфері правового регулювання сфери генотехнологій є Декларація ООН про клонування людини. У ній наголошується на потужному розвитку генетичної інженерії, переважному позитивному впливу на людство у випадках полегшення страждань хворих чи лікуванню тяжких хвороб, а також значному вкладі у науково-технічний прогрес. Але в ту ж чергу Декларація закликає усіх держав-членів ООН заборонити усі форми клонування людини та методів генної інженерії, які можуть заперечувати людську гідність [91]. Аргументуючи повну заборону на клонування, ООН зазначила про те, що терапевтичне клонування може бути лише прикриттям для експериментів із репродуктивного клонування, або навіть звичайна необережність або людський фактор у таких дослідках може призвести до небезпечних наслідків. Таким чином, Декларація ООН про клонування людини містить абсолютну заборону на клонування та на методи генетичної інженерії, які можуть бути небезпечні для життя людини, її гідності та призводити до інших ризиків, зокрема і до знецінення геному людини.

Таким чином, міжнародне правове регулювання генотехнологічної системи клонування з боку ЮНЕСКО, Ради Європи та ООН започаткувало нормативне закріплення проблем клонування людини та її частин. По-перше, було встановлено заборону на клонування та генетичні експерименти, які принижують гідність людини або заперечують цінність людського геному, що

визнається суспільним надбанням. По-друге, було розрізнено репродуктивне та терапевтичне клонування, і більшістю актів міжнародного права забороненим є саме репродуктивне, тобто «вироблення» абсолютної генетичної копії людини. По-третє, визначено, що суспільні відносини, які виникають в процесі репродуктивного клонування людини є значущими з точки зору захисту прав та інтересів. Необхідно відмітити, що репродуктивне клонування є процесом, який посягає на абсолютні конституційні права і свободи людини, зокрема на право на життя, здоров'я, особисту недоторканість та цілісність особистості, через що на таку діяльність необхідно доцільно встановити заборону. По-четверте, Декларацією ООН про клонування було висловлено позицію щодо небезпеки методів генетичної інженерії та клонування, що стало причиною заклику усіх країн світу до заборони клонування та усіх інших генотехнологічних експериментів, що ставлять під загрозу цінність унікальності людини, її гідність та недоторканість тощо. Але наразі декларацію прийняло 84 країни, які підтримали її, 34 країни проголосували проти і 37 – утрималися [92]. Основною метою міжнародного консенсусу у правовому регулюванні клонування, яку передбачалося досягти розглянутими документами, було встановлення абсолютної міжнародної заборони репродуктивного клонування таким чином, щоб не допустити проведення репродуктивного клонування в країнах, в яких на національному рівні така заборона відсутня [93]. Декларація ООН, на жаль, не має загальнообов'язкової юридичної сили та не в змозі досягти такої цілі. Саме через неодностайність у поглядах урядів різних країн до питань у сфері клонування людини, нерегульовані експерименти з геномом набирають обертів та ставлять під загрозу існування людини як виду.

2.3. Регулювання генотехнологічної системи клонування людини в окремих країнах

Окрім актів міжнародного права, правове регулювання клонування людини та її частин здійснюється також і на національному рівні. У різних правових системах за останні роки закладено основи відповідної регламентації і контролю клонування людини. Зокрема, саме у національному законодавстві закріплюються норми-санкції, які забезпечують міри відповідальності за порушення норм у сфері клонування людини. Необхідно відзначити, що захист прав пацієнтів та інших учасників досліджень у галузі генотехнологій забезпечують і комітети (комісії) з біоетики, які діють при урядах багатьох країн. Діють такі комітети шляхом прийняття необхідних рішень та наступного контролю за їх виконанням. Саме тому аналіз правового регулювання генотехнологічної системи клонування у окремих країнах є надзвичайно важливим для винесення пропозицій із подальшого вдосконалення міжнародного регулювання.

Слід зазначити, що законодавством більшості держав забороняються усі форми клонування, у деяких країнах дозволено терапевтичний метод клонування, а деякими взагалі проігноровано факт необхідності правового регулювання такої діяльності.

Відповідно до розглянутих у попередньому підрозділі документів Євросоюзу та Ради Європи – усі країни-члени дотримуються норм ратифікованих ними Декларацій та Протоколів. Саме тому європейська спільнота підтримує позицію негативного ставлення до репродуктивного клонування та підвищеної обережності до будь-яких генетичних модифікацій, які стосуються людського організму. Так, наприклад, деякими країнами така заборона закріплена на конституційному рівні. У Швейцарії встановлюється повна заборона на терапевтичне і репродуктивне клонування у статті 119 Федеральної Конституції 1999 року [76]. Ідентичним є нормативне закріплення абсолютної заборони на клонування людини та її частин у Сербії статтею 24

«Право на життя» Конституції 2006 року [94]. У інших же країнах, генотехнології врегульовані спеціалізованим документом. Зокрема у Німеччині, діє Закон «Про створення та захист ембріону», прийнятий від 1990 року. Він називає злочином «вироблення» генетично ідентичного ембріону від іншої людини (живої чи мертвої), за що встановлюється кримінальна відповідальність [95]. Так, і у Грузії відповідно до статті 142 Закону про охорону здоров'я від 10 грудня 1997 року клонування людини за допомогою методів генної інженерії забороняється [96]. У країнах Румунії, Франції, Словаччини та багатьох інших поступово було внесено зміни у власні Кодекси, які мають на меті законодавче закріплення криміналізації репродуктивного клонування у цілях створення людських копій [97]. Наприклад, у Франції відповідно до Кодексу охорони здоров'я 1953 року заборонено як репродуктивне, так і терапевтичне клонування людини [98]. Окрім цього, Законом про захист ембріонів 1990 року у Німеччині закріплюються міри відповідальності за таке протиправне діяння, як клонування. За нього передбачається кримінальна відповідальність у виді штрафу чи позбавлення волі строком до 5 років [80].

Щодо Сполучених Штатів Америки та інших західних країн, позиція законодавця є аналогічною. Конгресом США ще у 2003 році було встановлено повну заборону клонування шляхом прийняття відповідного Акту [9]. Необхідно відмітити, що серед різноманітних підходів до визнання правового статусу ембріону, саме в Американській конвенції з прав людини право на життя визначається з моменту зачаття, в інших же міжнародних актах такого не визнається. Така концепція пояснює радикальну позицію США щодо клонування, адже правовий захист ембріону починається від самої його появи, окрім цього він набуває права на життя як окрема особа, а також і право на розпорядження життям. Саме тому досліді над ембріоном, який вже має правовий статус людини від його зачаття є забороненими. Абсолютна заборона діє як на репродуктивне клонування, так і на терапевтичне. У листопаді 2015 року в Палаті представників було представлено законопроект про заборону клонування людини, який передбачає криміналізацію клонування людини як в

репродуктивних, так і дослідницьких цілях [100]. Наразі репродуктивне клонування людини та її частин вважається тяжким кримінальним злочином, за який у США передбачається покарання у вигляді обмеження волі строком на 10 років, та відповідне грошове стягнення у розмірі до 1 млн. доларів. Також у США діє заборона на державне фінансування досліджень у цій сфері [101, с. 7-10]. У країнах Колумбії та Мексики на початку 2000-них років до вже існуючих кодексів було внесено відповідні зміни про визначення клонування людини та її частин кримінальним злочином [102, с. 502-507].

Зважаючи на потенційні ризики, репродуктивне клонування наразі заборонено у значній кількості країн, проте не можна оминати той факт, що до терапевтичного клонування вчені ставляться з більшою прихильністю. Так, деякими країнами експерименти у галузі терапевтичного клонування дозволені, разом із чим існує відповідне правове регулювання, а також передбачається державний захист. Серед країн, які дозволяють генетичні дослідження у терапевтичних цілях є Ісландія, Австралія, Великобританія. Так, шляхом генетичного експерименту у виключно терапевтичних цілях було створено ембріон шляхом штучного комбінування спадкового матеріалу, і перша така дитина народилася 6 квітня 2016 року [103]. Вже у 2017 році така ж дитина народилася в Україні [104], що підтверджує позицію вчених про те, що розвиток генотехнологій, зокрема й терапевтичного клонування значно випереджає його правову регламентацію, а такі прогалини у повноцінному правовому регулюванні можуть наражати на небезпеку не лише конкретну країну, у якій проводяться генетичні дослідження, а й усе людство.

Основним законодавчим актом в сфері регулювання клонування людини Великої Британії є Закон «Про запліднення та ембріологію людини», прийнятий у 2008 році. Ключовими положеннями Закону є: регулювання всіх людських ембріонів поза тілом – незалежно від процесу, який використовується для їх створення; забезпечення регуляції ембріонів із домішкою людини, створених із поєднання генетичного матеріалу людини та тварин для дослідження тощо [105]. Зокрема положення цього Акту закріплюють і кримінальну

відповідальність строком до 10 років позбавлення волі за репродуктивне клонування людини та генетичні експерименти, які не є законодавчо-дозволеними [106]. Слід зазначити, що в Ісландії забороняється лише репродуктивне клонування відповідно до Закону Ісландії про штучне запліднення та використання людських гамет (статевих клітин) та ембріонів для дослідження стовбурових клітин 1996 року зі змінами [107]. Аналогічним є заборона у законодавстві Австралії, відповідно до Закону про заборону клонування людини для репродукції 2002 року, репродуктивне клонування людини є повністю забороненою діяльністю, а порушення цієї заборони є підставою для застосування до винної особи покарання у виді позбавлення волі строком на 15 років [108].

У Канаді діє Закон допоміжної репродукції людини від 2004 року, статтею 62 якого, закріплюється кримінальна відповідальність за порушення встановленого порядку та принципів репродуктивних технологій. Забороняються будь-які дії, що мають на меті створення людини та її частин, а також використання ембріону після 14 дня його існування, та інші дії, які не пов'язані з науковими цілями або не зазначені в Законі. Зокрема відповідальність несуть не лише особи, які вчинили протиправне діяння, але й ті, що спонсорують таку діяльність або мають матеріальну зацікавленість у ній. Мірами відповідальності є штраф у розмірі 500 тисяч доларів або ув'язнення строком до 10 років [109]. Слід відмітити правове регулювання клонування людини та її частин у Іспанії. Відповідно до положень Кримінального кодексу, відтворення ідентичних людських істот шляхом клонування або інші процедури, які мають на меті расову селекцію є забороненими. А за порушення у цій сфері передбачається покарання у виді позбавлення волі на строк від 3 до 7 років з позбавленням права займатися відповідною діяльністю і обіймати відповідні посади на строк від 6 до 10 років [81, с. 57]. Не можна оминати увагою те, що міри відповідальності за протиправні діяння у галузі клонування мають бути більш жорсткими, а співрозмірність штрафу або позбавлення волі

до 7 років із суспільною небезпечністю непередбачуваних наслідків репродуктивного клонування є досить спірною.

Кримінальним законодавством Чехії також врегульовано питання лише репродуктивного клонування людини [85]. Мірами покарання за порушення встановлених норм є позбавлення волі на строк до 12 років або конфіскація майна.

Беручи до уваги генетичні експерименти, які постійно проводяться в Китаї, ця країна аналогічно з іншими країнами Сходу, також має власне законодавство, яке забороняє репродуктивне клонування людини та її частин. З цього випливає, що навіть країни, які є найбільш розвиненими у сферах генотехнологій уникають ризиків та небезпек, пов'язаних із створенням ідентичної копії людини [110].

Повертаючись до національного правового регулювання клонування людини та її частин, варто зазначити, що вітчизняна позиція не відрізняється від пануючого підходу до клонування в розглянутих країнах. Наразі основним нормативним актом в українському законодавстві, що регулює галузь генетичних технологій, зокрема і репродуктивного клонування людини та її частин, є Закон України «Про заборону репродуктивного клонування людини». Він закріплює положення щодо заборони репродуктивного клонування людини в Україні виходячи з принципів поваги до людини, визнання цінності особистості, необхідності захисту прав і свобод людини та враховуючи недостатню дослідженість біологічних та соціальних наслідків клонування людини. А також підтверджує принцип заборони репродуктивного клонування людини і не поширюється на клонування інших організмів. Таким чином, законодавець акцентує увагу лише на забороні повного відтворення людини. З чого виходить, що терапевтичне клонування (що полягає у відтворення тканин або клітин, але не ембріону людини), а також клонування будь-яких інших організмів (окрім людської особи у її цілісності) – є дозволеним на території України [30]. Таке відмежування є скоріш позитивним аніж негативним, адже терапевтичне клонування клітин та тканин надає глобальні можливості для

розвитку у лікуванні тяжких хвороб. З іншого боку, дозвіл на таке клонування має бути також врегульованим законодавчо, що обмежить діяльність, яка не відповідає встановленим цілям та попередить можливі зловживання. Зокрема, у Пояснювальній записці до Закону України «Про заборону репродуктивного клонування людини», зазначається, що в залежності від мети вирощування клону розрізняють клонування, спрямоване на відтворення людської істоти, як способу розмноження (репродуктивне клонування) і клонування для медичних цілей (терапевтичне клонування, тобто клонування з метою регенерації органів тієї ж людини або виробництва медичних препаратів). Терапевтичне клонування є тим самим, що й репродуктивне, але з обмеженням до 14 днів терміном зростання ембріонів. Протягом перших 14 днів формуються ембріональні клітини, здатні надалі перетворюватися на специфічні тканинні клітини окремих органів серця, нирок печінки, підшлункової залози тощо, і використовуватися у медицині для терапії багатьох захворювань [111].

Наразі терапевтичне клонування жодним чином не врегульовано законодавством України. Але, зважаючи на високий ризик настання негативних наслідків такої діяльності, необхідною є розробка норм у національному законодавстві, які б достатньою мірою забезпечували її правове регулювання. Не можна оминати увагою позицію Б. В. Островської, яка наголошує на необхідності повної заборони, як репродуктивного, так і терапевтичного клонування, аргументуючи це тим, що така діяльність може призвести до біомедичного рабства, а також до порушення основоположних прав людини на життя [112, с. 39-46].

Зокрема у Законі України «Про заборону репродуктивного клонування людини» зазначається, що клоновані ембріони заборонено ввозити та вивозити з території України, але в такому випадку, не можна не помітити суперечливість норм. Адже в першій частині закону вказано про повну заборону створення клонованих ембріонів, а в другій – про заборону їх вивезення з України. Суттєво незрозумілою є позиція законодавця з питання, який сенс є у введенні заборони на вивезення такого об'єкту, який відповідно до норми не має існувати

взагалі. Єдиною змістовною відповіддю є те, що правопорушення у сфері репродуктивного клонування все ж передбачаються, а дана норма має на меті захистити інші країни від можливих ризиків. Для повноцінного правового регулювання у будь-якій сфері, а зокрема й у галузі генотехнологічної системи клонування людини та її частин, необхідною є розробка мір відповідальності за можливі порушення. Зважаючи на підвищений ризик галузі клонування, не можна не відмітити того, що норми відповідальності за порушення мають відповідати рівню необхідного захисту охоронюваних прав та інтересів. Відповідно до Закону України «Про заборону репродуктивного клонування людини» за його порушення особи несуть кримінальну, цивільну та адміністративну відповідальність відповідно до законів України [30]. Та проаналізувавши законодавство кожної з зазначених галузей, можна зробити висновок, що міри відповідальності встановлюються тільки ст. 142 Кримінального кодексу, й лише у разі небезпечності медичних дослідів для життя людини. Максимальна кримінальна відповідальність зазначена у вигляді обмеження волі на строк до двох років або заборона займатися певною діяльністю на строк до трьох років [113]. Прямого покарання за правопорушення у сфері репродуктивного клонування не зазначено, саме тому, аналізуючи найбільш близький за характером злочин, можна зробити висновок, що відповідальність не є співрозмірною із суспільною небезпечністю такого діяння.

Наразі наявною є прогалина у законодавстві щодо відповідальності за порушення норм Закону 95 «Про заборону репродуктивного клонування людини». Для її подолання, зокрема, дослідниками пропонується запозичити досвід зарубіжних країн у вигляді розробки додаткових норм Кримінального кодексу, які б встановлювали відповідальність за порушення у цій сфері і були б співрозмірні діянню. Відповідно ввіз на територію України або вивіз з її території ембріонів (плодів) людини пропонується визначити, як злочин середньої тяжкості; власне репродуктивне клонування людини, тобто створення істоти генетично ідентичної іншій живій або померлій людині дії – як тяжкий

злочин; дії, вчинені з метою проведення дослідів над створеною людською істотою – як тяжкий злочин; дії, вчинені з метою використання органів, тканин або клітин клонованої істоти – як тяжкий злочин [114, с. 329]. Саме впровадження належних мір відповідальності забезпечить дотримання законних цілей такої діяльності, а також попереджуватимуть можливі порушення і зловживання. Отже, зважаючи на стрімку динаміку наукових відкриттів, зокрема у сфері клонування людини та її частин, необхідним є розробка додаткових норм у законодавстві на національному рівні, яке б повністю відповідало актуальним потребам. Нагальним є розробка правового регулювання у сфері терапевтичного клонування для забезпечення законності такої діяльності, а також встановлення кримінальної відповідальності за порушення у галузі генотехнологій, яка відповідатиме рівню суспільної небезпеки діянь і буде співрозмірною із можливими ризиками.

Таким чином, можна зробити висновок, що акти міжнародного та національного права більшості країн забороняють репродуктивне клонування людини, зокрема положення міжнародних актів закликають до абсолютної заборони будь-яких експериментів у цій галузі. Але поряд з цим виникає перелік проблемних невіршених питань: відсутність єдиної відповідальності за порушення, які все одно мають місце бути (особливо шляхом “обходу” норм права) та діючого механізму до її притягнення, ігнорування окремими країнами міжнародних актів, а саме – номінальне закріплення “заборони” клонування, яка реально не забезпечується; недосконала процедура регулювання дозволених генетичних експериментів. Так, відповідно до розглянутих міжнародних документів та актів національного законодавства, усіма розвиненими країнами встановлена заборона репродуктивного клонування людини та її частин, але на практиці така заборона не забезпечена належними та співвідносними мірами відповідальності та належним регулюванням такої діяльності, відсутнім є також і контроль за дослідницькими організаціями та їх експериментальною діяльністю, яка наразі проводяться. Зокрема, значною кількістю країн не заборонено терапевтичне клонування, однак, правове регулювання досліджень в

цій сфері взагалі є відсутнім. Наявні прогалини у правовому регулюванні репродуктивного та терапевтичного клонування людини та її частин призводять до того, що дана процедура досліджень є недостатньо захищеною, а експерименти в цій галузі не обмежені законодавчо-передбаченими рамками, що породжує можливість обходу норм національного та міжнародного права.

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМКИ ОПТИМІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГЕНОТЕХНОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМИ КЛОНУВАННЯ У КОНТЕКСТІ СОМАТИЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

3.1. Проблеми дотримання міжнародно-правового режиму генотехнологічної безпеки

Для обґрунтування пропозицій із вдосконалення діючого міжнародного регулювання у сфері клонування людини насамперед необхідно розглянути основні проблеми у його діючому правовому забезпеченні. Відповідно до вже розглянутих підходів до регулювання генотехнологічної системи клонування людини та її частин у міжнародному та національному контекстах, а також згідно з детальним аналізом правових документів у цій галузі, можна визначити такі позитивні та негативні сторони у правовому забезпеченні сфери генотехнологічної систем клонування людини.

Першочергово необхідно наголосити на перевагах діючого міжнародного регулювання клонування. Так, наразі генотехнологічну сферу клонування людини та її частини регламентує велика кількість актів міжнародного права, що забезпечує широке коло суспільних відносин даної галузі, які підпадають під правове регулювання, а також містять заклики та перелік заходів, які мають на меті захистити людський геном. Наступним позитивом можна виділити визнання міжнародною спільнотою норм даних актів, а також ратифікацію та імплементацію таких документів до національного законодавства. Окрім цього, більшістю держав висловлено загальну підтримку криміналізації репродуктивного клонування, та повну заборону на відтворення людини, а також заборону комерційної діяльності у даній сфері. Необхідно відмітити й наявність біоетичних комісій та комітетів на міжнародному рівні, а також у більшості країн. Перевагою можна вважати й те, що країнами наголошено на загальному підході до заборони власне репродуктивного клонування, а не

генетичних досліджень взагалі, що надає можливість розвитку сфери генотехнологій, зокрема для дослідницьких цілей у сфері медицини. Загалом, міжнародно-правові акти закріплюють певні правила, яких має дотримуватися спільнота, але не можна не відмітити того, що на практиці вищезазначені документи та заходи не регулюють діяльність у галузі клонування людини та її частин на достатньому рівні.

Саме з невідповідності міжнародних норм, загально визначених підходів та їх практичного втілення виникають проблеми у регулюванні генотехнологічної системи клонування людини та її частин, які наразі несуть у собі суттєві ризики для всього людства.

Так, основними недоліками у міжнародному регулюванні клонування людини та її частин можна визначити: відсутність єдиного акту, який матиме юридичну силу для абсолютно всіх країн; м'яка форма регламентації суспільних відносин у галузі клонування у чималій кількості країн, що прямо не передбачає відповідальності за порушення, і також сприяє порушникам суспільних відносин у сфері клонування уникати відповідальності за свої генетичні експерименти з людським ембріоном; проведення забороненої діяльності на території, яка не підпадає під юрисдикцію міжнародних або національних документів; невизначення на міжнародному рівні дозволених генетичних експериментів та процедури їх проведення; суттєва кількість можливих способів «обходу» нині діючих правових норм, наприклад, проведення генетичних експериментів з людським ембріоном у нейтральних водах відкритого моря, що наражає на небезпеку знецінення геному людини.

Однією з найбільш критичних проблем постає відсутність уніфікованого правового регулювання для всіх країн. Держави наразі мають виключне право вирішувати питання у галузі генотехнологій на національному рівні, однак норми їх законодавства часто відрізняються, що призводить до можливості обходу відповідних норм та отримання необхідних дозволів на дослідження та експерименти на території інших держав з більш м'яким правовим регулюванням сфери генотехнологічного клонування людини та її частин.

Таким чином, встановлення абсолютної заборони на клонування на національному рівні лише у деяких країнах не в змозі вирішити проблему обходу даних норм. Проведення досліджень із клонування людини та її частин є можливим на територіях країн, які не встановлюють такої заборони. Більш того, така діяльність є більш небезпечною, адже врегулювавши генотехнології на міжнародному рівні у повній мірі, дослідження мали б законно встановлені рамки та високий рівень безпеки, з огляду на норми міжнародного права зобов'язального характеру. Необхідним аспектом у правовому регулюванні генотехнологічних експериментів є насамперед вироблення законних цілей та засобів їх проведення на міжнародному рівні універсальним правом, яке працюватиме на користь людині, балансуватиме наукові інтереси та етико-правові аспекти, а головне гарантуватиме високий рівень безпеки для всього людства та визнаватиме цінність геному людини.

Окрім цього, сфера такої діяльності як клонування людини та її частин є новою та недослідженою у повному вимірі, що призводить до виникнення проблемних питань чи не в усіх галузях права. По-перше, недослідженими у цивільному та сімейному праві постають проблеми взаємовідносин між людьми і клонами, правовий статус останніх, права й обов'язки клонованого щодо своїх клонів і навпаки, ідентифікації батьківства, встановлення ступеню кровної спорідненості, спадкоємства, а також реалізації репродуктивних прав самих клонів. Крім того, слід також враховувати їх громадянські та політичні права. При цьому піднімається питання дотримання двох основоположних принципів, які лежать в основі всіх прав людини – рівності та недискримінації. Адже, відповідно до загальних положень Конвенції про права людини та біомедицину держави захищають гідність і тотожність всіх людей та гарантують кожній особі - без дискримінації - повагу до її недоторканості та інших прав і основних свобод щодо застосування біології та медицини. Та питання про те, чи вважатимуться клони рівними звичайним людям і чи матимуть відповідний правовий статус залишаються відкритими і наразі жодним чином не врегульовані на міжнародному рівні. Так, проблемні питання щодо клонування

та правового статусу клонів наразі є не такими нагальними, як проблематика регулювання генотехнологій у розрізі їх необхідної криміналізації за порушення.

На жаль, кримінальне правове регулювання також засвідчує недостатню урегульованість питань, пов'язаних із клонування людини та її частин, зокрема у розрізі міжнародної та національної безпеки. Зважаючи на підвищений ризик галузі клонування, не можна не відмітити того, що норми відповідальності за порушення мають відповідати рівню необхідного захисту охоронюваних прав та інтересів. Наразі питання щодо співрозмірності кримінальної відповідальності за порушення норм у галузі клонування людини та її частин залишається відкритим. Проаналізувавши кримінальне законодавство окремих країн можна відмітити, що міри відповідальності є набагато м'якшими за суттєві ризики, на які наражається людство законодавчо незабезпеченими дослідження у сфері генотехнологій. Так, наприклад, у країнах Європи за відтворення ідентичних людських істот шляхом клонування або інші процедури, які мають на меті расову селекцію передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 12 років з можливим позбавленням права займатися відповідною діяльністю і обіймати відповідні посади на строк до 10 років, зокрема також передбачаються штрафи та конфіскація майна [79]. Необхідно відмітити, що міри відповідальності у формі штрафу, конфіскації майна або позбавлення волі строком максимум до 15 років не є достатніми за скоєння протиправного діяння, яке наражає людство на ризик знищення як виду, або знецінення людського геному, а отже не можуть повноцінно гарантувати безпеку досліджень у сфері генотехнологій. Та попри те, що міри відповідальності все ж встановлені, жодною країною не передбачено потужного механізму до її притягнення. Наразі правове регулювання сфери клонування людини та її частин з боку кримінального права є поверхневим, та потребує негайного доопрацювання шляхом встановлення більш жорстоких мір відповідальності за порушення та розробки механізму до її притягнення. Зокрема, вони можуть проявлятися, по-перше, у законодавчо-закріплених

нормах, які передбачають зміст та порядок реалізації відповідних суспільних відносин, по-друге, шляхом встановлення гарантій охорони прав у даній сфері, по-третє, у реальній діяльності контролюючих органів, які встановлюють факт про порушення права, а також у встановленні мір відповідальності, до яких притягується відповідний суб'єкт за конкретне порушення.

На національному рівні відповідно до Закону України «Про заборону репродуктивного клонування людини» за порушення у сфері клонування людини та її частин особи несуть кримінальну, цивільну та адміністративну відповідальність відповідно до законів України [30]. Міри відповідальності на практиці встановлюються тільки ст. 142 Кримінального кодексу, й лише у разі небезпечності медичних дослідів для життя людини. Максимальна кримінальна відповідальність зазначена у вигляді обмеження волі на строк до двох років або заборона займатися певною діяльністю на строк до трьох років [113]. Прямого покарання за правопорушення у сфері репродуктивного клонування не зазначено, саме тому, аналізуючи найбільш близький за характером злочин, можна зробити висновок, що відповідальність не є співрозмірною із суспільною небезпечністю такого діяння [114]. Зокрема у Законі України «Про заборону репродуктивного клонування людини» зазначається, що клоновані ембріони заборонено ввозити та вивозити з території України, але в такому випадку, не можна не помітити суперечливість норм [30]. Адже в першій частині закону вказано про повну заборону створення клонованих ембріонів, а в другій – про заборону їх вивезення з України. Суттєво незрозумілою є позиція законодавця з питання, який сенс є у введенні заборони на вивезення такого об'єкту, який відповідно до норми не має існувати взагалі. Єдиною змістовною відповіддю є те, що правопорушення у сфері репродуктивного клонування все ж передбачаються, а дана норма має на меті захистити інші країни від можливих ризиків. Так, необхідно відмітити наявність прогалин у національному законодавстві щодо відповідальності за порушення норм Закону «Про заборону репродуктивного клонування людини».

Однак варто відмітити й позитивний досвід співпраці України з міжнародними організаціями, які впроваджують біоетичні принципи в правове регулювання генотехнологій у розвинених державах. Так, діяльність України із дотримання таких засад на високому рівні оцінена академією "PROVITA" в Ватикані, першого інституту світу з біоетики [115, с. 32-37].

Окрім проблем правового регулювання репродуктивного клонування людини та її частин, необхідно також зазначити й про відсутність належного правового забезпечення галузі терапевтичного клонування. Міжнародною спільнотою висловлено занепокоєння щодо можливості швидкого переходу від терапевтичного клонування до репродуктивного. Через що низкою країн вже заборонено й терапевтичне клонування, зокрема це Швейцарія, Аргентина, Німеччина, Франція тощо. Проте деякими країнами терапевтичне клонування визнається легальною практикою. Аналізуючи міжнародне та національне законодавство у питанні терапевтичного клонування, як і у питанні репродуктивного клонування, виникає низка відмінностей у підходах різних країн до експериментів у цій галузі, що породжує небезпеку проведення досліджень на територіях, де вони є дозволеними. Поряд із позитивним та негативним ставленням країн до терапевтичного клонування, необхідно зазначити й про те, що деякими країнами взагалі не врегульовано таку діяльність, серед них і Україна. Зважаючи на високий ризик настання негативних наслідків такої діяльності, необхідною є розробка норм у національному законодавстві, які б достатньою мірою забезпечували її правове регулювання. Не можна оминати увагою позицію Б. В. Островської, яка наголошує на необхідності повної заборони, як репродуктивного, так і терапевтичного клонування, аргументуючи це тим, що така діяльність може призвести до біомедичного рабства, а також до порушення основоположних прав людини на життя [112].

Не можна не звернути увагу й на такі етико-правові проблеми, як правовий статус ембріональних клітин, на яких власне й проводяться дослідження у галузі генотехнологій. Доцільною є позиція Європейської групи

з етики, якою було проаналізовано, що ембріональний матеріал і кров з пупкового канатика стануть джерелом отримання стовбурових клітин, то жінки можуть потрапити під особливий тиск, що призвело до висунення проблеми прав жінок у аспекті генотехнологічних досліджень, зокрема клонування [116, с. 123-133]. Так, відповідно до процедури генетичних досліджень на ембріоні, необхідною є насамперед згода жінки, її повна проінформованість про процедуру, а також дотримання її прав та свобод, першочерговість її інтересів, як донора, перед будь-якими результатами досліджень. Важливість такої проблеми підтверджується й можливою комерціалізацією діяльності генетичних досліджень у галузі клонування людини та її частин, адже жінка постає об'єктом генотехнологічних досліджень на шляху отримання матеріальної вигоди. Таким чином, діяльність у сфері клонування порушує абсолютне право людини на честь і гідність, перетворюючи жінку на "біологічний матеріал". А отже, на конституційному рівні також виникає проблема у розрізі абсолютних прав: права на життя, честь та гідність особи, які є основоположними правами людини і закріплюються у конституціях більшості країн та міжнародних документах. Перетворення людини на джерело матеріалу досліджень або отримання наживи напряму порушують ці права. С. Шевчук наголошує на визнанні права на честь і гідність людини абсолютним, а також повазі до його конституційної цінності [117, с. 15-22]. Так, технологія клонування має всі ознаки «товарності»: попит, пропозиція і навіть отримання надприбутку. Таким чином, з технології, яка може послужити на благо суспільства і медицини в цілому, клонування може бути перетворено в предмет звичайної вигідної угоди.

Таким чином, основними проблемами у міжнародно-правовому регулюванні генотехнологій є відсутність єдиного підходу міжнародної спільноти до діяльності у сфері генотехнологічної системи клонування людини та її частин, зокрема як до репродуктивного, так і до терапевтичного, що породжує можливість обходу законодавчих норм, шляхом проведення експериментів на територіях країн з більш м'якими нормами права або взагалі

їх відсутністю. Виходячи з чого, суттєвим недоліком міжнародного регулювання галузі клонування є відсутність єдиного уніфікованого документу, ратифікованого всіма країнами. У розрізі цивільного законодавства основними проблемами постають ідентифікація батьківства та спадкоємства, а також реалізація репродуктивних прав самих клонів, проте проблемні питання у галузі цивільного права є менш нагальними, аніж розробка попереджувальних норм. На національному рівні більшістю країн криміналізовано репродуктивне клонування, але міри відповідальності не є співрозмірними із ризиками, які несе у собі клонування людини та її частин. Більш того законодавством значної кількості країн взагалі проігнорована така діяльність, як терапевтичне клонування, хоча експерименти у даній сфері також є суспільно-небезпечними. Не можна не відзначити також й етико-правові проблеми у правовому регулюванні генотехнологій, які полягають у порушенні абсолютних конституційних прав особи шляхом комерціалізації клонування, використання донорів, як об'єктів наживи, порушення прав та свобод жінок, знецінення людського геному.

3.2. Пропозиції з вдосконалення міжнародного нормативно-правового регулювання клонування людини та її частин

Правове регулювання у сфері генотехнологічної системи клонування має насамперед застережний характер, його основною метою є попередження порушень у новітній сфері генетичних експериментів, які в свою чергу є небезпечними для всього людства, але в той же час сприяють потужному науково-технічному та медичному прогресу. Проаналізувавши наявні проблеми у правовому регулюванні генотехнологічної системи клонування людини та її частин, можна визначити низку пропозицій щодо його вдосконалення.

По-перше, необхідною мірою є розробка Конвенції з питань клонування, яка матиме силу для всіх держав. Так, наразі основним недоліком у правовому

регулюванні клонування визначається неоднотайність підходів правового впливу різних держав, що проявляється у дозволі або забороні такої діяльності як клонування, різне ставлення до його терапевтичної галузі, а також різні міри превентивних норм та мір відповідальності за порушення у цій сфері. Саме відсутність уніфікації міжнародного регулювання, яке може мати вигляд єдиного правового документу, ратифікованого всіма країнами, породжує низку проблем, таких як, обхід законодавства, порушення заборони шляхом проведення експериментів на територіях країн з більш м'яким регулюванням, порушення конституційних прав людини тощо. Необхідно відмітити те, що уряди більшості значної кількості країн досі не заборонили проведення досліджень у галузях репродуктивного клонування, а також і не закріпили на законодавчому рівні необхідних норм правової регламентації щодо проведення генотехнологічних експериментів. Заборона поширюється саме на створення клонованої людини, тобто перенесення такого ембріона жінці – власне репродуктивне клонування. Досліди щодо репродуктивного клонування людини на даний час можуть проводитися у країнах, де взагалі відсутня така заборона, або в нейтральних водах у відкритому морі на судні-госпіталі. Підтверджує дану позицію думка Л. М. Руснак, про те, що доцільним є розробка єдиного та універсального міжнародного договору, який би чітко закріплював заборону на репродуктивне клонування [118, с. 321].

Так, нині діють Конвенція, Протоколи та національні законодавчі документи, але така роздробленість у підходах до регулювання несе власні небезпеки та ризики. Однак існуючі міжнародні документи не містять імперативних приписів щодо технології клонування, а мають тільки декларативний та рекомендаційний характер, що не має достатньої юридичної сили для повноцінного правового регулювання даної галузі, а також і демонструє неоднотайність у підходах країн до цієї технології. Загальні норми щодо діяльності у сфері проведення генотехнологічних експериментів фактично дозволяють кожній з країн самостійно прийняти рішення про те, які саме форми клонування заборонити, зважаючи на сумісність таких дозволів з

людською гідністю і захистом життя людини. Таким чином, уряд кожної країни матиме змогу оцінити чи є терапевтичне або репродуктивне клонування етичним чи неетичним та дозволити а бо заборонити визначену діяльність на території держави. Така вседозволеність міжнародного правового регулювання у сфері клонування людини та її частин є неправильною, адже досі технологія терапевтичного клонування не визнана абсолютно безпечною для геному людини у повній мірі, а тим паче, дана технологія може стати початком у репродуктивному клонуванні людини.

З одного боку, кожна країна має право на власне законодавство у будь-якій сфері, зокрема і з приводу регулювання клонування. З іншого ж боку, клонування людини та її частин, є насамперед об'єктом міжнародних відносин, адже як зазначає Загальна декларація про геном людини та права людини, людський геном є надбання спільноти та має єдине значення для людського виду [53]. Саме тому, захист такого «загального надбання» має бути відповідним – на міжнародному рівні та ратифікованим абсолютно всіма країнами, шляхом встановлення міжнародної відповідальності як за порушення у сфері репродуктивного клонування людини та її частин, так і за ухилення окремими країнами від передбаченого міжнародного регулювання. Країнами вже погоджено заборону на репродуктивне клонування на міжнародному рівні, наразі основним недоліком є відсутність достатнього міжнародне регулювання діяльності в цій сфері, а також відповідальність за порушення відповідно до сучасного розвитку генотехнологій. Діючі міжнародні нормативні акти, які були створені ще на початку 2000-х років не повною мірою регулюють питання клонування людини та її частин, зважаючи на потужний розвиток генної інженерії. А отже, доцільним буде проаналізувати основні положення таких документів, та на їх основі із сучасними доповненнями розробити новий міжнародний акт щодо міжнародного правового регулювання клонування людини. Безсумнівно, необхідними є уточнення термінології та юридичне закріплення понять терапевтичного і репродуктивного клонування. Основними положеннями нової Конвенції з питань клонування мають стати захист геному

людини та заборона репродуктивного клонування, яке порушує гідність та недоторканість людини, а також посягає на її свободу. Поряд з чим, мають бути закріплені міри покарання за порушення заборон і механізмів правозастосування цих покарань. Зокрема, важливим питанням є врегулювання на міжнародному рівні дозволених генетичних процедур та експериментів, задля уникнення небезпеки втілення таких, що посягають на цінність людського геному. Адже окрім репродуктивного клонування людини та її частин, можливо виділити й інші ризиковані експерименти, про які не згадує жоден нормативний акт. Як наприклад «генетичне редагування» немовлят, про яке рік назад було заявлено в Китаї [110]. Так можна визначити, що будь-які наукові досягнення, позитивні чи негативні, мають тягнути за собою якщо не прийняття нового акту, то хоча б внесення змін у вже діючі. Але як можна спостерігати, поправки лише інколи вносяться в національне законодавство, але це скоріш поодинокі випадки, аніж системність. Окрім цього, Конвенція з питань клонування має регулювати й сферу терапевтичного клонування, адже воно легко може «перерости» в репродуктивне. Саме тому, дана Конвенція має визначити підстави для терапевтичного клонування і вимоги для його проведення, права і обов'язки учасників цього методу лікування, відповідальність за порушення та гарантії забезпечення біоетичних прав та свобод. Окрім цього Конвенція з питань клонування має стати зразком регіональних і національних кордонів у розрізі єдиних понять і критеріїв розмежувань генотехнологій [119, с. 57-62]. Отже, зважаючи на міжнародну необхідність правового контролю за збереженням людського геному, важливим є втілення нових положень у оновленій Конвенції з питань клонування людини та її частин.

Наступною пропозицією щодо вдосконалення міжнародно-правового регулювання геотехнологічної системи клонування є встановлення обов'язковості дотримання цього єдиного акту міжнародного права абсолютно всіма країнами. Існуюча декларація про заборону клонування носить компромісний характер, і невідомо, як скоро вона перестане відповідати

заявленим вимогам. Наразі жоден із Документів, які регулюють діяльність у сфері клонування на міжнародному рівні не має достатньої юридичної сили. Конвенція, яка пропонується повинна бути ратифікована всіма державами, а також закріплювати положення про правове регулювання цієї галузі навіть на нейтральних територіях (суші, воді, і навіть повітрі). Слушною є думка І.І. Забоклицького про те, що ратифікація є потрібною легітимізуючою процедурою для положень акту міжнародного права введення у національне право [120, с. 69-78].

Проте примушування до ратифікації або приєднання, а також імплементації положень Конвенції з питань клонування до національного законодавства є неможливим, саме тому, основною його метою має переконання держав у реальній небезпеці генотехнологій, зважаючи на їх недостатній рівень дослідженості. Наразі можна лише припускати можливий рівень загрози неконтрольованої діяльності у цій галузі. Так, Конвенція з питань клонування має закликати держав до єдності у питаннях захисту геному, акцентуючи на факті того, що він є надбанням всього людства і відповідно має захищатися всіма країнами. Таким чином, можливих небезпек та ризиків щодо обходу цих норм права можна буде уникнути, зважаючи на всеосяжний вплив такої Конвенції на всю територію планети.

Не можна оминати також і необхідність вдосконалення процедури проведення експериментів у галузі клонування людини та її частин. Доцільним є закріплення на міжнародному рівні переліку дозволених та заборонених дій та досліджень у рамках безпеки для збереження цілісності геному людини. Зокрема, окрім можливих експериментів, необхідним є визначення вичерпного переліку установ та організацій в усьому світі, які мають право займатися науковими розробками у цій сфері. По-перше, це унеможливить небезпеку експериментів підпільних організацій, а по-друге, установи, яким дозволена така діяльність, будуть повністю проінформовані про відповідальність за порушення встановлених міжнародним законодавством норм. Так наразі, через відсутність законодавчого закріплення переліку організацій та можливих

експериментів, а також через низький рівень інформування про можливу відповідальність, норми про заборону репродуктивного клонування людини неодноразово порушувалися шляхом «обходу права». Найбільш відомими прикладами злочинів у галузі клонування людини є народження клонованих дітей у Японії у відкритому морі на нейтральних водах, а також штучно вирошений ембріон дитини у США. Хоча обидві країни передбачають заборону на клонування людини та її частин, та навіть закріплюють певні міри відповідальності за правопорушення, дослідниками все одно було знайдено шлях «обходу» таких правових норм. Так як подібні порушення можуть наразити на небезпеку геном людини, який є надбання всього людства, та знецінити або навіть знищити людину як вид, необхідним є міжнародне регулювання діяльності дослідницьких організацій у цій сфері, визначення їх вичерпного переліку та законодавче закріплення дозволених експериментів за врегульованими процедурами. Тобто необхідним є встановлення міжнародного контролю над абсолютно всією ланкою дій у галузі клонування людини та її частин. Лише таким чином, можливим стане попередження злочинів у сфері клонування, адже механізм встановлення правопорушника буде вдосконалений шляхом закріплення в законодавстві всіх організацій, які займаються генетичною діяльністю та процедур, які є дозволеними.

Однією з основних прогалин у міжнародному регулюванні клонування людини та її частин є визначається відсутність норм, які регламентують притягнення до відповідальності правопорушника в цій сфері. Таким чином, законодавство забороняє репродуктивне клонування, але в разі порушення такої норми, жодної відповідальності і механізму до її притягнення не передбачається. Лише в деяких національних актах, можна знайти поодинокі норми щодо штрафів чи позбавлення волі, у разі злочину в сфері клонування людини. Наразі існує небезпека появи нової форми дискримінації людської гідності, створення окремого виду генотехнологічного рабства або навіть знищення всього людського виду. Міжнародна спільнота загалом ігнорує цей факт, адже відповідальність за такі світові небезпеки обмежується штрафом, а

механізм притягнення навіть до нього є відсутнім. Таким чином, основну увагу у створенні нової Конвенції щодо регулювання галузі клонування людини необхідно приділити саме потужній системі відповідальності за злочини, а також побудувати необхідний механізм до її притягнення. Цього можна досягти шляхом встановлення жорстких мір відповідальності у Конвенції з питань клонування за конкретні порушення, а також закріпленням повноважень контролюючого органу (наприклад, Комітету ООН) у частині встановлення порушень норм права у даній сфері. Дані заходи у своїй сукупності дозволять оперативню встановлювати факти порушення, його суб'єктів, а також гарантуватимуть законодавчо-встановлені міри відповідальності.

В національному законодавстві України також наразі є прогалина щодо відповідальності за порушення норм Закону «Про заборону репродуктивного клонування людини», а також механізму до її притягнення [30]. Для її подолання, пропонується запозичити досвід зарубіжних країн у вигляді розробки додаткових норм Кримінального кодексу, які б встановлювали відповідальність за порушення у цій сфері і були б співрозмірні діянню. Відповідно ввіз на територію України або вивіз з її території ембріонів (плодів) людини пропонується визначити, як злочин середньої тяжкості; власне репродуктивне клонування людини, тобто створення істоти генетично ідентичної іншій живій або померлій людині дії – як тяжкий злочин; дії, вчинені з метою проведення дослідів над створеною людською істотою – як тяжкий злочин; дії, вчинені з метою використання органів, тканин або клітин клонованої істоти – як тяжкий злочин [114, с. 329]. Саме впровадження належних мір відповідальності забезпечить дотримання законних цілей такої діяльності, а також попереджуватимуть можливі порушення і зловживання. Отже, окрім розробки Конвенції з питань клонування людини та її частин необхідною мірою попередження порушень у сфері генотехнологій є розробка й національних норм, які відповідатимуть актуальним потребам. Нагальною є розробка й правового регулювання у сфері терапевтичного клонування для забезпечення законності такої діяльності, а також встановлення кримінальної

відповідальності за порушення у галузі генотехнологій, яка відповідатиме рівню суспільної небезпеки діянь і буде співрозмірною із можливими ризиками.

На міжнародному рівні, необхідним є також і створення спеціального органу в рамках ООН, який би встановлював факт порушення країною заборони на клонування або пропонував би розглянути відповідні питання інституціям ООН, щоб застосовувати проти країн-порушниць санкції. Таким чином, до відповідальності притягуватимуться не тільки особи-правопорушники, але й країни, які мають занижений рівень контролю у галузі клонування людини та її частин, що наражає на небезпеку не тільки їх населення, але й міжнародне співтовариство в цілому, а зокрема і існування людського виду.

Необхідно наголосити на тому аспекті, що діяльність у сфері клонування людини та її частин створює загрози для людства так само, як їх створює ядерна зброя чи зброя масового знищення. Через це, співставляючи приватні інтереси окремих країн та публічний, тобто загальний інтерес всього світу, який полягає насамперед у збереженні людського геному – загальному надбанні людства, необхідно зробити висновок, що загальний інтерес всього людства однозначно є пріоритетнішим за важливість проведення досліджень у сфері клонування людини та її частин окремими країнами. З цього випливає, що навіть ті країни, які утрималися від підписання або приєднання до попередніх актів міжнародного права, а також можливо будуть проти ратифікації або приєднання до запропонованої у роботі Конвенції з питань клонування з питань клонування людини, міжнародною спільнотою наразі все одно визнається суспільна небезпека діяльності у сфері генотехнологій і у будь-якому разі необхідним є стримування такої діяльності у окремих країнах. Проводячи аналогію зі сферою розробки ядерної зброї, у якій проблеми вирішуються у світовому масштабі, виходячи із підвищеного ризику для життєдіяльності всієї планети, необхідно наголосити на тому факті, що діяльність у галузі клонування людини також наражає людство на небезпеку знецінення геному та вимирання. Саме тому дана діяльність потребує нагальної оптимізації

міжнародного правового регулювання та розробки методів стримування у світовому масштабі. Слушною є думка з приводу спільних інтересів міжнародного співтовариства в цілому, які визначаються власне загальним характером таких інтересів. Основними ознаками спільних інтересів міжнародної спільноти є загальний інтерес в її захисті, колективний характер самого інтересу, тобто він передбачає зацікавленість усіх країн у захисті саме цих суспільних відносин, зокрема захист такого інтересу можливий лише за допомогою колективних дій, оскільки колективне благо неможливо забезпечити фрагментарно. Так, виходячи з цього, необхідно зазначити, що забезпечити спільні інтереси у галузі клонування людини та її частин можливо за допомогою таких правових конструкцій міжнародної відповідальності як: стан необхідності, як обставини, що виключає протиправність діяння; серйозні порушення зобов'язань, що впливають з імперативних норм загального міжнародного права; заклики до відповідальності потерпілими або зацікавленими державами [121]. Так як, діяльність у сфері клонування людини та її частин не виходить із стану крайньої необхідності, дану конструкцію можна виключити, залишивши лише вчинення серйозного порушення окремою державою у цій сфері суспільних відносин та заклики до відповідальності від потерпілих держав, якщо такі є, та від інших зацікавлених держав.

Виходячи з чого пропонується розробка Конвенції з питань клонування людини та її частин. Доцільно звернутися до Рекомендації ПАРЄ для встановлення законних цілей клонування у новому документі [74]. Адже не зважаючи на застарілість її норм, положення відповідають етико-правовим принципам. Отже пропонується оптимізувати дані норми у Конвенції з питань клонування шляхом удосконалення положень відповідно до рівня сучасного розвитку генотехнологій та медицини.

Основним завданням Конвенції з питань клонування є врегулювання питань, пов'язаних з генотехнологічною системою клонування людини та її частин, а саме – визначення універсального підходу в усіх країнах до правового регулювання клонування людини та її частин, що передбачає обов'язкову його

ратифікацію кожною з них. Національне ж право має будуватися виключно на засадах цієї Конвенції, а до країн-порушниць мають застосовуватися санкції.

Структурно Конвенція матиме преамбулу та дві частини. Преамбула міститиме заклики про необхідність захисту геному людини, єдність у питаннях заборони репродуктивного клонування людини та чіткої регламентації питань у галузі терапевтичного клонування. Зокрема, акцентуватиме увагу на можливих ризиках та небезпеках, до яких може призвести ігнорування правового забезпечення клонування, а також наголосить на можливостях обходу норм права, якщо Конвенція не матиме силу на території окремих країн. Лише шляхом ратифікації Конвенції з питань клонування та імплементації її норм до національного законодавства, можливим стане досягнення генотехнологічної безпеки на світовому глобальному рівні, а також буде захищено публічний інтерес – збереження цінності геному.

Перша частина пропонованої Конвенції буде присвячена правовому регулюванню репродуктивного клонування, а друга – терапевтичного. Кожна з частин має зазначати: офіційне визначення діяльності, її основної мети та завдань; дозвіл або абсолютну заборону на проведення експериментів у відповідній сфері; законно визначені рамки такої діяльності; перелік організацій, які мають право на проведення досліджень; рекомендації та приписи щодо їх проведення; призначення відповідного органу (наприклад, новоствореного Комітету з питань клонування у рамках ООН), визначення його основним завданням – нагляд та контроль за діяльністю у сфері клонування людини та її частин, а також фіксація порушень у цій сфері; міри відповідальності за порушення встановлених правил; механізм притягнення до такої відповідальності.

Отже, можна зробити висновок, що для оптимізації правового регулювання у сфері генотехнологічної системи клонування людини та її частин доцільними є такі пропозиції: розроблення Конвенції з питань клонування відповідно до сучасного етапу розвитку генетичної діяльності. Основними нововведеннями мають стати закріплення вичерпного списку

установ, які займатимуться врегульованими на законодавчому рівні експериментами у сфері клонування, дотримання законодавчо встановлених цілей таких досліджень, встановлення співрозмірних мір відповідальності за порушення, а також розробка ефективного механізму притягнення до неї. Не менш важливим, є створення окремого органу в рамках ООН, наприклад Комітету з питань клонування, який би контролював дотримання положень Конвенції та забезпечував її дію, зокрема встановлюючи факти порушення у сфері клонування людини та її частин для подальшого застосування до країн-порушниць санкцій. Окрім цього, зважаючи на ризики для всього людства, а саме знецінення геному та посягання на життя, честь та гідність особи, необхідною мірою для забезпечення дії такої Конвенції є ратифікація або приєднання до неї абсолютно всіма країнами для уникнення будь-якого способу обходу права. Лише за умови ратифікації всіма країнами та імплементації положень Конвенції до національного законодавства можливим стане досягнення генотехнологічної безпеки на глобальному світовому рівні, а також буде захищено публічний інтерес – збереження цінності геному.

Необхідним кроком до вдосконалення правового регулювання генотехнологічної системи клонування людини та її частин є й оптимізація національного законодавства у відповідності до створеної Конвенції з питань клонування у питаннях мір відповідальності та механізму її забезпечення за порушення у цій сфері. Такі нововведення сприятимуть попередженню порушень у галузі клонування людини та її частин. Виходячи із підвищеної суспільної небезпечності діяльності у сфері клонування людини та її частин, вона створює загрози для людства так само, як їх створює ядерна зброя чи зброя масового знищення. Саме тому проблематика цієї діяльності має вирішуватися у світовому масштабі, щоб забезпечити спільні інтереси у галузі клонування людини та її частин. Наразі цього можна досягти шляхом таких правових конструкцій, як вчинення серйозного порушення окремою державою у цій сфері суспільних відносин та заклики до відповідальності від потерпілих держав, якщо такі є, та від інших зацікавлених держав. Лише за наявності

повноцінного міжнародного правового регулювання генотехнологічної системи клонування людини та її частин, розвиток цієї новітньої технології не принесе шкоди людству.

ВИСНОВКИ

Таким чином, у магістерській роботі було досліджено правовий аспект геотехнологічної системи клонування людини та його місце у системі соматичних прав людини; оптимізовано підхід до визначення правового режиму ембріону людини; проаналізовано основні етико-правові проблеми репродуктивного клонування людини; досліджено теоретичні підходи до визначення геному людини у міжнародно-правовому контексті; проведено детальний аналіз сучасного рівня правового регулювання генотехнологій на міжнародному рівні та у окремих країнах; визначено основні проблеми у забезпеченні повноцінного міжнародного регулювання генотехнологічної системи клонування людини; запропоновано власний підхід для вдосконалення та оптимізації правового регулювання клонування людини. Було проаналізовано різні теоретико-правові позиції щодо необхідності встановлення потужної системи міжнародного правового регулювання клонування людини та її частин у відповідності до сучасного розвитку генотехнологій. Завдяки детальному дослідженню діючих актів міжнародного та національного права було виділено основні прогалини у правовому регулюванні галузі генотехнологій. На основі чого було сформульовано власні пропозиції з вдосконалення міжнародного регулювання генотехнологічної системи клонування людини.

Це надало можливість вирішити поставлені завдання та досягти мети магістерського дослідження. Основні результати можна сформулювати наступними положеннями.

1. Соматичні права людини пропонується визначити самостійною групою прав четвертого покоління, поряд з інформаційними правами, правами на мир, ядерну безпеку, космос тощо, у зв'язку із його специфічним об'єктом – тілом людини. Серед найбільш поширених соматичних прав виділяють право на евтаназію, сексуальні права людини, право на аборт, на трансплантацію

органів, на зміну статі, зокрема недостатньо дослідженим є право людини на клонування. Зважаючи на новизну даної групи прав та на постійний розвиток цих суспільних відносин правове регулювання сфери соматичних прав є поверхневим та більш декларативним, окрім цього воно не відповідає рівню розвитку біомедицини та технологій на достатньому рівні, а також має значну кількість прогалин у відповідному законодавчому відображенні.

2. Клонуванням визначається процес вироблення генетичної копії. За функціональним призначенням виділяють дві його специфікації – репродуктивне та терапевтичне (лікувальне). Для міжнародної спільноти неприйнятним є саме репродуктивне клонування, окремими країнами засуджується й терапевтична галузь. Правовий аспект клонування людини та її частин полягає в існуванні інструментального (визначає клонування, як певну систему знань, можливостей застосування та небезпек) та універсального підходів (морально-ціннісна складова зазначає про небезпеку клонування для прав і гідності людини, а фізична про можливість усунення біологічного різноманіття). Пропонується віднести право на клонування до системи соматичних прав людини, адже воно відповідає ознакам цієї правової категорії. Окрім цього, терапевтична галузь клонування не заборонена на законодавчому рівні більшості країн, а отже фактично виступає одним із соматичних прав людини. У системі соматичних прав людини право на клонування є найбільш дискусійним та потребує розробки заходів превентивного характеру, основою для яких мають стати насамперед біоетичні принципи.

3. Передумовами для становлення правового регулювання статусу ембріону у різних країнах стали вплив релігії на суспільні процеси, рівень розвитку медицини та біотехнологій. Наразі визначається три концепції правового статусу ембріону, які базуються на визначенні моменту початку життя людини. Такими є абсолютистська, помірна та ліберальна (натусіальна) концепції. Положеннями першої концепції, яка визначає початок життя у момент зачаття, регулюється правовий статус ембріону у американській правовій системі. Помірної позиції, яка визначає початок життя у різні періоди

внутрішньоутробного розвитку ембріону, дотримуються деякі європейські країни, такі як Франція, Данія, Швеція. Натусіальна концепція не передбачає у ембріону правового статусу, та визначає його як об'єкт правовідносин. Ця концепція реалізована у країнах Європи, зокрема і в Україні. Винятком можна вважати поєднання вищезазначених позицій у таких країнах, як Угорщина, Словенія та Росія, у яких правовий статус надається ембріону у момент зачаття, але визнається тільки за умови живонародженості. Але не зважаючи на вищезгадані концепції, ембріон не визнається за особу та не має жодних прав дитини, а правоздатності набуває лише за фактом живонародження. Ембріон не є повноцінним суб'єктом правовідносин, але і не визнається річчю, заслуговуючи на більший ступінь правового захисту та поваги аніж інші тканини людського організму. Пропонується визначити ембріон людини, як особливий об'єкт суспільних відносин, та передбачити його окреме правове регулювання щодо правового статусу та захисту відповідно до сучасного стану наукового розвитку.

4. Діяльність у сфері клонування людини наражає людство на суттєві ризики, які перш за все пов'язані з об'єктивною відсутністю завершених ґрунтовних досліджень, які б продемонстрували безпечність наслідків. Прихильниками клонування відзначається, що така діяльність сприятиме перспективам наукового прогресу у генній інженерії, загальному покращенню здоров'я людства та загальної якості життя. Зокрема, методи терапевтичного клонування здатні стати чи не єдиним способом порятунку від таких хвороб, як рак, діабет, СНІД, інсульт, задовольнити нестачу органів для трансплантації. Противниками клонування так діяльність визначається як порушення людської гідності і прирівнює тіло людини до «матеріалу» і призводить до втрати людиною власної ідентичності. Окрім цього, технологія клонування вважається негативною в через неповагу до життєдіяльності ембріона. З цього випливає необхідність правового захисту ембріону з моменту зачаття і на будь-якій стадії розвитку. Серед етико-правових проблем репродуктивного клонування необхідно виділити й загрозу для реалізації інших особистісних прав людини, а

саме права на людську гідність, цілісність особистості тощо. Саме тому створюючи належне правове регулювання, слід забезпечити баланс цього права з іншими правами людини.

5. У міжнародно-правовому контексті геном визнається надбанням людства. Виходячи з чого закріплюється необхідність його захисту, акцентується увага на необхідності встановленні цілей діяльності, детального аналізу можливих ризиків експериментів, що проводяться у галузі генотехнологій. Порухення норм або вихід за рамки встановлених цілей є неприпустим. Міжнародно-правове регулювання геному людини має на меті обмежити науковий розвиток у сфері генотехнологій виключно до такого, що відповідатиме поставленим цілям та етично-правовим нормам. Проте акти міжнародного права, що мають на меті забезпечити правове регулювання даної сфери є застарілими та суттєво не відповідають сучасному стану розвитку генотехнологій. Основними прогалинами є: відсутність єдиних стандартів із втручання до геному людини, його редагування, генетичних досліджень та клонування людини; загальність та декларативність документів; відсутність конкретних санкційних механізмів за порушення норм права.

6. Міжнародне правове регулювання генотехнологічної системи клонування з боку ЮНЕСКО, Ради Європи та ООН започаткувало нормативне закріплення проблем клонування людини та її частин. Було встановлено заборону на клонування та генетичні експерименти, які принижують гідність людини або заперечують цінність людського геному, що визнається суспільним надбанням; розрізнено репродуктивне та терапевтичне клонування, і більшістю актів міжнародного права забороненим є саме репродуктивне, тобто «вироблення» абсолютної генетичної копії людини; визначено, що суспільні відносини, які виникають в процесі репродуктивного клонування людини є значущими з точки зору захисту прав та інтересів; висловлено позицію щодо небезпеки методів генетичної інженерії та клонування, що стало причиною заклику усіх країн світу до заборони клонування та усіх інших генотехнологічних експериментів, що ставлять під загрозу цінність

унікальності людини, її гідність та недоторканість тощо. Основною метою міжнародного консенсусу у правовому регулюванні клонування, яку передбачалося досягти розглянутими документами, було встановлення абсолютної міжнародної заборони репродуктивного клонування таким чином, щоб не допустити проведення репродуктивного клонування в країнах, в яких на національному рівні така заборона відсутня.

7. Національне законодавство більшості країн забороняє репродуктивне клонування людини та її частин. Проте забезпечення такої заборони є неможливим у повній мірі через: відсутність єдиної відповідальності за правопорушення, які все одно мають місце бути (особливо шляхом “обходу” норм права) та діючого механізму до її притягнення, ігнорування окремими країнами міжнародних актів, а саме – номінальне закріплення “заборони” клонування, яка реально не забезпечується; недосконала процедура регулювання дозволених генетичних експериментів; відсутність контролю за дослідницькими організаціями та експериментами, які наразі проводяться. Зокрема, значною кількістю країн не заборонено терапевтичне клонування, однак правове регулювання таких досліджень наразі взагалі відсутнє. Наявні прогалини у правовому регулюванні репродуктивного та терапевтичного клонування людини та її частин призводять до того, що дана процедура досліджень є недостатньо захищеною, а експерименти в цій галузі не обмежені законодавчо-встановленими рамками.

8. Основними проблемами у міжнародно-правовому регулюванні генотехнологічної системи клонування людини є відсутність єдиного підходу міжнародної спільноти до діяльності у сферах репродуктивного та терапевтичного клонувань, що породжує можливості обходу законодавчих норм; м'яка форма регламентації суспільних відносин у галузі клонування у чималій кількості країн, що прямо не передбачає відповідальності за порушення; відсутність конкретно-визначених на міжнародному рівні дозволених генетичних експериментів та процедури їх проведення; суттєва кількість можливих способів «обходу» нині діючих правових норм, наприклад,

проведення генетичних експериментів з людським ембріоном у нейтральних водах відкритого моря, що наражає на небезпеку знецінення геному людини. Відсутність повноцінного правового регулювання клонування людини призводить до виникнення прогалин у конституційному (комерціалізація, порушення прав та свобод жінок, знецінення людського геному), цивільному (ідентифікація батьківства та спадкоємства, реалізація репродуктивних прав клонів) та кримінальному (неспіврозмірні міри відповідальності із ризиками) правовому забезпеченні діяльності. Окрім цього, законодавством значної кількості країн проігноровано необхідність у правовому регулюванні терапевтичного клонування, а відсутність доцільних правових норм змушує прибігати до аналогії права, або взагалі уникати регламентації цієї діяльності.

9. Для оптимізації міжнародного правового регулювання у сфері генотехнологічної системи клонування людини та її частин пропонується розроблення Конвенції з питань клонування. Структурно Конвенція матиме преамбулу та дві частини. Перша – присвячена регулюванню терапевтичного клонування, а друга – репродуктивного. Основними її завданнями стануть: офіційне визначення діяльності; дозвіл або заборону на проведення експериментів у відповідній сфері; законно визначені цілі та рамки такої діяльності на основі Рекомендації ПАРЄ від 1986 року; перелік організацій, які мають право на проведення досліджень; рекомендації та приписи щодо їх проведення; призначення відповідного органу (наприклад, новоствореного Комітету з питань клонування у рамках ООН), основним завданням якого буде нагляд та контроль за діяльністю у сфері клонування людини та її частин, а також фіксація порушень у цій сфері; міри відповідальності за порушення встановлених правил; механізм притягнення до відповідальності. Наголошується, що розробка норм національного права має будуватися виключно на основі Конвенції. Підвищена суспільна небезпечність клонування людини спонукає до вирішення проблем у світовому масштабі, аналогічно до стримування діяльності із ядерною зброєю. Пропонується використання таких правових конструкцій міжнародного стримування, як: вчинення серйозного

порушення окремою державою – заклики до відповідальності від потерпілих держав, якщо такі є, та від інших зацікавлених держав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бунчук О. Б. Новітні людські права: прийняти не можна заборонити. Юридичний блог кандидата юридичних наук, доцента кафедри людських прав Оксани Борисівни Бунчук від 28 липня 2020 р. URL: <https://law.chnu.edu.ua/novitni-liudski-prava-priyniaty-ne-mozhna-zaboronyty/>.
2. Поліщук А. А., Гуденко Д. О. Четверте покоління прав людини: реалії та перспективи для України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 3. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2019/11.pdf.
3. Бисага Ю. М., Палінчак М. М., Белов Д. М., Данканич М. М. *Права людини*. Ужгород, 2003 р. 189 с.
4. *Dny práva – 2009 – Days of Law: the Conference Proceedings*, 1. Edition. Brno : Masaryk University, 2009. URL: https://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2009/files/prispevky/tvorba_prava/Cornescu_Adrian_Vasile.pdf
5. Аврамова О. Є., Жидкова О. С. Четверте покоління прав людини: постановка проблеми: постановка проблеми. *Право України*. 2010. № 2. С. 101–107.
6. Оленін П. В. Четверте покоління прав людини. Права людини і громадянина в сучасному світі : матеріали круглого столу, м. Івано-Франківськ, 12 березня 2014 р. Івано-Франківськ, 2014. С. 13–18.
7. Шибаніц Д. М. Сучасна проблематика теорії «поколінь прав людини» в умовах європейської міждержавної інтеграції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2015. Т. 1. Вип. 31. С. 57–61.
8. Венгеров А. Б. Теория государства и права : учебник. Москва: Юриспруденция, 2000. 478 с.
9. ЕСУМ – етимологічний словник української мови / Мельничук О. С. (гол. ред.). Київ, 1982–2012. Т. I–VI.

10. Крусс В. И. Личностные («соматические») права человека в конституционном и философско-правовом измерении: к постановке проблемы. *Государство и право*. 2000. № 10 С. 43.
11. Старовойтова О. Э. Юридический механизм реализации и защиты соматических прав человека и гражданина в Российской Федерации: историкоправовой и теоретический анализ : дисс. ... Докт. Юрид. Наук : 12.00.01. Санкт-Петербург, 2006. URL: <http://www.dslib.net/teoria-prava/juridicheskijmehanizm-realizacii-i-zawity-somaticheskih-pravcheloveka-i-grazhdanina.html>.
12. Biotechnology as Factor for The Fourth Generation of Human Rights Formation. Olena Ivani, Andrii Kuchuk, Olena Orlova. URL: <http://kutaksam.karabuk.edu.tr/index.php/ilk/article/view/254013>.
14. Хартія основних прав Європейського Союзу від 07.12.2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524?Lang=ru.
15. Конституція України від 28 червня 1996 р., № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст.141.
16. Нестерова Е. М. Понятие и юридико-социальная сущность соматических прав человека. *Социально-экономические явления и процессы*. 2011. № 7. С. 82–86.
17. Завальнюк В. В. Соматичні права людини з позицій юридичної антропології.
URL:http://irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P2DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nponyua_211_10_4.pdf
18. Лаврик М. А. К теории соматических прав человека. *Сибирский юридический вестник*. 2005. № 3. С. 16–26.
19. Рапаєва М. В. Евтаназія у сучасному суспільстві та перспективи її доцільності в Україні. *Юридична наука*. 2014. № 12. С. 183–190.

20. Основи законодавства про охорону здоров'я України : Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 4. Ст. 19. С. 184
21. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині : Закон України від 17 травня 2018 р. № 2427-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19>.
22. Стеценко С. Г. Медичне право України / за заг. Ред. С.Г. Стеценка. Київ : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 507 с.
23. Легалізація одностатевих шлюбів у країнах світу. Довідка. Національний лгбт-портал України. URL: https://www.lgbt.org.ua/news/show_722/
24. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21–22. Ст. 135.
25. Проект Постанови про повернення на доопрацювання проекту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо недопущення усиновлення українських громадян особами, які перебувають в одностатевих шлюбах) № 2133/П від 07 червня 2013 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?Pf3511=47333.
26. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. Ст. 356.
27. Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 09 вересня 2013 р. № 787. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13>.
28. Бреус С. М. Міжнародно-правові стандарти і зарубіжний досвід у сфері гендерної ідентичності. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 3. С. 83–87.
29. Про встановлення медико-біологічних та соціально-психологічних показань для зміни (корекції) статевої належності та затвердження форми первинної облікової документації й інструкції щодо її заповнення : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 05 жовтня 2016 р. № 1041. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1589-16>.

30. Про заборону репродуктивного клонування людини : Закон України від 14.12.2004 № 2231-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2231-15>.
31. Додатковий протокол до Конвенції про права людини та біомедицину в галузі біомедичних досліджень (ETS N 195) Рада Європи; Протокол, Міжнародний документ від 25.01.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_686.
32. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12. 1966 р. URL: http://www.irs.in.ua/index.phpOption=com_content&view=article&id=84&catid=47&Itemid=74&lang=uk34.
33. Перевозчикова Е., Панкратова Е. Конституционное право на жизнь и правовой статус эмбриона человека. *Консультант Плюс*. URL: <http://center-bereg.ru/h2013.html>.
34. Ромовська З. Українське цивільне право. Загальна частина. Академічний курс : підручник. К. : Атіка, 2005. 560 с.
35. Постанова ЄСПЛ від 27.08.2015 «Справа» Паррілла проти Італії »(скарга № 46470/11) // Прецеденти Європейського Суду з прав людини. 2015. № 12 (24).
36. Ам конвенція
37. Іванов Ю. Ф. Початок життя людини як об'єкт кримінально-правової охорони. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. Збірник наукових праць. Серія «Право». Випуск 1/2010. URL: http://archive.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu_pr/2010_1/18.pdf.
38. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину: міжнародний документ від 04.04.1997. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_334.
39. Іванов Ю., Золотова О. Початок життя людини як об'єкт кримінально-правової охорони. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu_pr/2010_1/18.pdf.
40. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

41. Головащук А. Цивільно-правові аспекти статусу ембріона людини при застосуванні програм допоміжних репродуктивних технологій. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 192–195.
42. Fetal Tissue Transplants in Medicine (Editor Robert Geoffrey Edwards). CUP Archive, 1992. 323 p.
43. Белова Д. А. Правовая природа эмбриона in vitro. *Lex russica (Русский закон)*. 2019;(6):122-130.
44. Findley v. Lee, No FDI-13-780539. URL: https://www.sfsuperiorcourt.org/sites/default/files/pdfs/FINDLEY_Statement_Of_Decision%20Rev_1.pdf.
45. Енциклопедія сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=8551.
46. Клонування. Юридична енциклопедія у 6 т. ред. Кол. Ю. С. Шемшученко (відп. Ред.) та ін. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2001. Т. 3. К. 792 с.
47. Шпачинський І. Л. Морально-етичні проблеми клонування людини. *Молодий вчений*. 2018. № 5(1). С. 203-205. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_5%281%29__52.
48. Wilmut I. K. H. S. Viable offspring derived from fetal and adult mammalian cells. I. Wilmut, A. E. Schnieke, J. Mcwhir, A. J. Kind, Campbell. *Nature*, 1997 Feb 27 issue 6619. P. 810–813.
49. Бойко Н. Правове регулювання клонування. *Юридичний журнал*. 2009. No 4. С. 31–42.
50. Лисокінь А. Правові аспекти клонування людини. *Персонал*. 2012. № 21 (478)
51. UNESCO National Legislation Concerning Human Reproductive and Therapeutic Cloning (2004). URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001342/134277e.pdf>.
52. Cloning International Law: The Science and Science Fiction of Human Cloning and Stem Cell Patenting URL: https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1743872114522155#_i3.

53. Загальна декларація про геном людини і права людини. 11 листопада 1997 р. URL: <http://unesco.org.ua/ua/archive/documents/downloads/genome.pdf>.
54. Короткий Т. Правові аспекти клонування людини. *Вісник НАН України*. 2002. № 3. С. 46–52.
55. Повалій С. І. Клонування в контексті формування соматичних прав людини: філософсько-правові аспекти. *Вісник Запорізького національного університету*. 2011. № 1. С. 49–54.
56. Чечерський В. І. Право на репродукцію (відтворення) у системі основоположних прав людини: конституційно-правове дослідження: монографія. Херсон : Видавництво «ОЛДІ-ПЛЮС», 2020. 416 с.
57. Дахова І. І. Нормативне регулювання соматичних прав людини в Україні. Конституція України в контексті сучасних конституційних парадигм. X Тодиківські читання : зб. тез наук. доп. і повідомл. Міжнар. наук. конф. (27–28 жовт. 2017 р.). Харків, 2017. С. 117–118.
58. Крилова Д. Четверте покоління прав людини в контексті взаємозв'язку правових та моральних норм. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2017. № 2. С. 26–30.
59. Никитин Е. Бесплодие. Что предлагает медицина? *Правовые аспекты*. М., 2008. С. 97–98.
60. Гаранина И. Г. Проблемы определения международно-правового статуса эмбриона при реализации репродуктивных прав человека. *Марийский юридический вестник*. 2014. №11. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/problemy-opredeleniya-mezhdunarodnopravovogo-statusa-embriona-pri-realizatsii-reproduktivnyh-prav-cheloveka>.
61. Заборонити всі форми клонування. *Львівська газета*. 2005. №52 (618).
62. Медведева М. О. Міжнародне право та християнські цінності у сфері прав людини. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2016. № 127. С. 73–81.
63. Положение о генетическом консультировании и генной инженерии от 01.10.1987. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/990_028/print.

64. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее: Последствия биотехнологической революции. Пер. с англ. М.Б. Левина. М. АСТ МОСКВА, 2008. 349 с.
65. Помогайбо В. М., Петрушов А. В. Генетика людини: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К. Академія, 2014. 325 с.
66. Ermakova I. V. Genetically modified organisms and biological risks. Proceedings of International Disaster Reduction Conference (Davos, Switzerland August 27th–September 1st, 2006). Pp. 168–172.
67. Тиріна М. П. Біологічні права та свободи людини у сучасному законодавстві: аналіз міжнародно-правового регулювання. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія : Право. 2012. Вип. 3-4. С. 154-165. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_pr_2012_3-4_24.
68. Пунда, Олександр. Правове забезпечення генетичної безпеки. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 145-149.
69. Романовский Г. Б. Генно-инженерная деятельность и конституционные права человека. *Современное право*. 2013. № 9. С. 28–33.
70. Качак Н. Технізація людини: філософсько-методологічний аналіз. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія"*. Філософія. 2013. Вип. 14. С. 76-79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoafs_2013_14_17.
71. Додатковий протокол до Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування досягнень біології та медицини, стосовно заборони клонування людських істот [...] Рада Європи; Протокол, Міжнародний документ від 12.01.1998 № 168. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_526.
72. Международная декларация о генетических данных человека: международный документ от 16.10.2003. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/genome_dec.shtml.
73. Рекомендація 1046 (1986) щодо використання ембріонів та плодів людини для цілей діагностики, терапії, наукових досліджень, промислового використання та торгівлі. Рада Європи; Рекомендації, Міжнародний документ від 24.09.1986. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_070#Text.

74. Genetically engineered human beings: Motion for a recommendation tabled by Committee on Social Affairs, Health and Sustainable Development) of November 30, 2015. URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/xref/xrefdocdetailsen.asp?Fileid=22289&lang=EN>.
75. The use of new genetic technologies in human beings: Parliamentary Assembly of the Council of Europe Recommendation 2115 (2017). URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/xref/Xref-docdetails-EN.asp?Fileid=24228&lang=EN>.
76. Federal Constitution of the Swiss Confederation of 18.04.1999 (status as of 01.01.2018). URL: <https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19995395/index.html>.
77. Constituição Da República Federativa Do Brasil de 5.10.1988. URL: http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/constituicao/constituicao.html.
78. Уголовный кодекс Франции. Санкт-Петербург: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. 650 с.
79. Criminal Code of Finland of 19.12.1889. URL: <http://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1889/en18890039.pdf>.
80. Act of Germany for Protection of Embryos of 13.12.1990. URL: http://www.rki.de/shareddocs/Gesetzestexte/Embryonenschutzgesetz_englisch.pdf?_blob=publicationfile.
81. Criminal Code of Spain: Organic Act of 23.11.1995 № 10/1995. Ministerio de Justicia-Secretaría General Técnica. 2011. 197 p.
82. Código Penal Colombiano Ley No. 599 de 24.07.2000. URL: http://www.secretariasenado.gov.co/senado/basedoc/ley_0599_2000.html.
83. Уголовный кодекс Грузии. Санкт-Петербург: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. 409 с.
84. Penal Code of Estonia of 06.06.2001. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/522012015002>.
85. Trestní Zákoník ze 08.01.2009. URL: <https://www.epravo.cz/top/zakony/sbirka-zakonu/zakon-ze-dne-8-ledna-2009-trestni-zakonik-17001.html>.

86. Гнатик Е. Н. Генетическая инженерия человека: вызовы, проблемы, риски. Москва: Книжный дом «Либроком», 2009. 240 с.
87. Иойрыш А. И., Красовский О. А. Правовые аспекты генной инженерии. *Государство и право*. 1997. № 3. С. 112–116.
88. P. M. Zavos, 'Human Reproductive Cloning: The Time is Near', *Reprod. Biomed. Online* 6 (2003), p. 397. URL: [https://www.rbmojournal.com/article/S1472-6483\(10\)62154-2/pdf](https://www.rbmojournal.com/article/S1472-6483(10)62154-2/pdf).
89. Chart of signatures and ratifications of the Additional Protocol to the Convention On Human Rights and Biomedicine concerning the Prohibition of Cloning Human Beings of 12.01.1998 ETS № 168. URL: <http://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/168/signatures>.
90. Крилова Н. Є. Застосування сучасних біомедичних технологій: кримінально-правовий аспект. *Юридичний вісник України*. 2007. № 21. С. 8–9
91. Декларація Організації Об'єднаних Націй про клонування людини ООН; Декларація, Міжнародний документ від 08.03.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d57.
92. UNESCO national legislations document. A Summary of National Legislations prepared by UNESCO. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001342/134277e.pdf>.
93. Галбур Є. Г. «Заборона репродуктивного клонування людини, важливість правової підтримки терапевтичного клонування: майбутні можливості скерування з боку ООН» URL: [http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/no.35\(2\)/part_3/46.pdf](http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/no.35(2)/part_3/46.pdf).
94. The Constitution of the Republic of Serbia of 08.11.2006. URL: <http://www.predsednik.rs/en/documents/constitution-republic-serbia>.
95. Embryonenschutzgesetz – eschg. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de>.
96. Law of Georgia on Health Care of 10.12.1997 No. 1139 (as amended to 20 March 2015). URL: <https://matsne.gov.ge/en/document/download/29980/32/en/pdf>.

97. Триньова Я. О. Закон України «Про заборону репродуктивного клонування людини»: постатейний аналіз. *Право і суспільство*. 2013. № 6.2. С. 105-109. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pis_2013_6.2_27.pdf.
98. Code de la santé publique français du 1953 (version au 26.01.2018). URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichcode.do?Cidtexte=LEGITEXT000006072665&d atetexte=20180126>.
99. Human Cloning Prohibition Act of 2003. URL: <http://www.govtrack.us>.
100. Human Cloning Prohibition Act: Bill of 09.11.2015 URL: <https://www.congress.gov/bill/114th-congress/house-bill/3498>.
101. Антонюк О. Р. Етико-правові проблеми клонування людського організму : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (17-18 квіт. 2008 р.), 2008. С. 7-10.
102. Хімченко С. А. До питання криміналізації клонування людини. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 67. С. 502-507. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/apdp_2012_67_72.pdf.
103. World's first baby born with new "3 parent" technique. *New Scientist* 27.09.2016. URL: <https://www.newscientist.com/article/2107219-exclusive-worldsfirst-baby-born-with-new-3-parent-technique>.
104. Дитина «від трьох батьків»: українські медики успішно застосували власну методику подолання безпліддя від 18.01.2017. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28242012.html>.
105. Mccandless, Julie and Sheldon, Sally (2010) The Human Fertilisation and Embryology Act (2008) and the tenacity of the sexual family form. *Modern Law Review*, 73 (2). Pp. 175-207.
106. "Human Fertilisation and Embryology Act 2008: Department of Health". Department of Health (United Kingdom). 1 September 2009. Retrieved 11 December 2009. URL: http://www.dh.gov.uk/en/Publicationsandstatistics/Legislation/Actsandbills/DH_0802

107. Act on Artificial Fertilisation and use of Human Gametes and Embryos for Stem-Cell Research No. 55/1996. URL: https://www.government.is/media/velferdarraduneyti-media/media/acrobat-enskar_sidur/Act_No_55_1996_on_Artificial_Fertilisation_etc_as_amended.pdf.
108. Prohibition of Human Cloning for Reproduction Act of 2002 No. 144. URL: <https://www.legislation.gov.au/Details/C2017C00306>.
109. Закон Канади від 29 .03.2004 р. = Assisted Human Reproduction Act 2004. URL: <http://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/a-13.4/page-1.html>.
110. Cloning – Global Policies On Human Cloning. URL: <https://www.libraryindex.com/pages/2266/Cloning-GLOBAL-POLICIES-ON-HUMAN-CLONING.html>.
111. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про заборону репродуктивного клонування людини». URL: www.rada.gov.ua.
112. Островська Б. В. Міжнародно-правове регулювання репродуктивного та терапевтичного клонування. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 1. С. 39–46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2018_1_8.
113. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
114. Улиганець В. Є. Про доцільність криміналізації репродуктивного клонування людини. Закарпатські правові читання: матеріали VI Міжнар. Наук.-практ. Конф. Молодих учених та студентів (Ужгород, 25-27 квітня 2014 р.), 2014. Т.2. С. 325–330.
115. Кундиев Ю. И. Состояние биоэтики в Украине. *Медицинский всевіт*. 2002. Т.2, № 1- 2. С. 32-37.
116. Харріс Д. Стівбурові клітини і відтворення. *Людина*. 2003. № 5. С. 123-133.
117. Шевчук С. Людська гідність у системі конституційних цінностей // Матеріали міжнародного науково-практичного семінару присвяченого пам'яті Л. Юзькова. 2018. С. 15–22.

118. Руснак Л. М. Актуальні проблеми правового забезпечення клонування в Україні. Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації конвенції ООН про права інвалідів : тези доп. XIV Міжнар. Наук.-практ. Конф. К. 2014. С. 321–323.

119. Боржонов М. И. Клонирование человека: этико-правовые проблемы. *Вестн. Ин-та законодательства и правовой информации им. М.М. Сперанского*. 2013; (5): 57–62.

120. Забокрицький І. І. Проблеми правового статусу міжнародних договорів України у системі джерел конституційного права України. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Юридичні науки. 2015. № 825. С. 69-78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2015_825_14.

121. Проект статей об ответственности государств за международно-противоправные деяния. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН № 56/83 «Ответственность государств за международно-противоправные деяния» от 12 декабря 2001 г. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/56/83>.